

Latvijas Republikas informācijas atklātības kods un VDK dokumenti¹

Informācijas atklātība uzskatāma par vienu no cilvēka pamatbrīvībām. Tiesības izziņāt pasauli ir cilvēka dzīves kvalitātes pamatā. Izziņa kalpo gan kā pamats cilvēka pilnveidei, gan arī kā līdzeklis pilnvērtīgai dzīvei sabiedrībā un valstī. Turklāt, pateicoties tam, ka informācijas atklātība nodrošina arī tiesību un pienākumu satura izziņu, līdz ar to arī iespēju šīs izziņas rezultātu lietot cilvēka dzīves kvalitātes celšanai, informācijas atklātība ir uzskatāma par cilvēkam dzimstot iegūtu brīvību, tātad būtisku kā tiesības uz dzīvību un brīvību.

Laikmetīga demokrātiska valsts ir organizēta tā, lai veicinātu pilsoņu līdzdalību valsts varas īstenošanā un lai tādējādi nodrošinātu atbildīgāku kā valsts varas īstenošanu, tā arī pilsoņu kopuma rīcību. Informācijas atklātība ir viens no līdzekļiem, kā panākt iepriekš minēto. Tā kā brīva informācijas aprīte ir cilvēka un tā apkārtējās vides izziņas pamatā, tad zināšanas par līdzdalības iespējām un tās nepieciešamību valsts varas īstenošanā ir tas, bez kā līdzdalība vai nu nav iespējama, vai arī ir nepietiekami efektīva. Sevišķi nozīmīga loma minētās izziņas vairošanā ir publiskas informācijas pieejamībai, jo tas ir pamata informācijas avots par valsts varas īstenošanu konkrētajā valstī. Ievērojot arvien pieaugošo valstu virzību uz demokrātismu,

¹ Sagatavojot pārskatu par informācijas atklātības aspektiem VDK dokumentu kontekstā, teorētiskā un metodoloģiskā jautājuma analīze balstīta arī uz autores 2010. gadā aizstāvēto promocijas darbu – Jarinovska, Kristīne. *Informācijas atklātības princips un tā galējā robeža: teorijas īstenošana praksē* (promocijas darbs). Rīga: Latvijas Universitāte, 2009.

pieaug arī informācijas atklātības nozīme attiecīgo valstu tiesiskajās sistēmās.

Informācijas atklātība ir patstāvīgi īstenojama pamatbrīvība. Tās īstenošana var būt pamatota arī tikai ar izziņas nepieciešamību, piemēram, informācijas nepieciešamība par valsti, sabiedrību un tur notiekošiem procesiem var būt pamatota ar izziņas vēlmi, tomēr bez jebkāda konkrēta nodoma gūtās atziņas tālāk izmantot. Šādu tiesību garantēšana uz demokrātismu virzītā valstī ir sevišķi svarīga, jo no zinoša cilvēka var prasīt atbildīgu, sapratīgu un uz zināšanām balstītu rīcību.

Informācijas atklātība ietver tiesības brīvi saņemt un izplatīt dažāda veida informāciju. Tāpat tā paredz tiesības meklēt informāciju.

Tiesību brīvi saņemt informāciju pamatā ir divi aspekti – privāttiesiskais un publiski tiesiskais. Privāttiesiskas informācijas aprites gadījumā tiesības brīvi saņemt informāciju nozīmē to, ka personai ir tiesības saņemt informāciju no visiem, kas to vēlas un var to sniegt.² Šajā gadījumā valsts pamatpienākums ir atturēties no iejaukšanās privāttiesiskas informācijas apritē, tādējādi neradot šķēršļus brīvai informācijas apritei. Tomēr valsts pienākumi ar to neaprobežojas. Papildus tam, ka valstij jāatturas no nepamatotas privāttiesiskas informācijas aprites ierobežošanas, ir jāveic arī vairāki pasākumi brīvas aprites iespēju radīšanai, uzturēšanai un veicināšanai. Valsts rīcība šādā gadījumā var izpausties gan kā aizliegums privātpersonām nepamatoti ierobežot informācijas saņemšanu vai uzspiest noteiktas informācijas saņemšanu, gan arī kā ierobežojums monopolizēt informācijas pārraidīšanu.³ Šāds

² “Tiesas ieskatā tiesības brīvi saņemt informāciju būtībā aizliedz valdībai ierobežot personas [tiesības] saņemt informāciju, ko citi vēlas vai var vēlēties tai sniegt,” *Leander v. Sweden*, no. 9248/81, ECHR, judgement of 26 March 1987, Series A no. 116, § 74, [K. J. tulkojums no angļu val.].

³ Jayawickrama, Nihal. *The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, pp. 683–685.

pienākums izriet no tā, ka tiesības brīvi saņemt informāciju nozīmē arī to, ka personai jābūt iespējai izvēlēties sev interesējošu informāciju – jābūt informācijas daudzveidībai. Tāpat izvēles tiesības nozīmē arī to, ka personai ir tiesības atteikties no kādas informācijas saņemšanas, tātad valstij jānodrošina arī privātpersonas tiesības brīvi iebilst pret informācijas saņemšanu vai pret tai nevēlamas informācijas saņemšanu.

Publiski tiesiskas informācijas aprites gadījumā tiesības brīvi saņemt informāciju nozīmē to, ka personai ir tiesības brīvi saņemt publisku informāciju no šādas informācijas turētāja. Atšķirībā no privāttiesiskas informācijas aprites, kur gan informācijas sniedzējs, gan arī informācijas saņēmējs ir privātpersona, publiski tiesiskas informācijas aprites gadījumā informācijas sniedzējs ir publiskas informācijas turētājs – valsts varas īstenotājs –, bet informācijas saņēmējs ir privātpersona. Ja pirmajā gadījumā informāciju sniedz un saņem ar brīvu gribu apveltīta persona, otrajā – tikai informācijas saņēmējs ir brīvas gribas apveltīts. Valsts varas īstenotājam šajā, konkrētajā aspektā nav brīvas gribas attiecībā uz valsts varas īstenošanu, līdz ar to nav arī brīvas gribas attiecībā uz publiskas informācijas sniegšanu, kas ir valsts varas īstenošanas izpausme. Ievērojot valsts varas īstenotāja gribas nosacītību, rodas jautājums, kas ir tas, ja ne brīva griba, kas nosaka to, vai privātpersona, kas vēlēšies īstenot savas tiesības brīvi saņemt publisku informāciju no šīs informācijas turētāja, varēs saņemt šo informāciju. Šajā gadījumā starptautiskie cilvēktiesību dokumenti paver iespēju izvēlēties efektīvāko publiskas informācijas nodrošināšanas veidu, piemēram, sniedzot priekšroku plašsaziņas līdzekļiem publiskas informācijas nodošanai, lai ar to starpniecību informētu kvalitatīvi iespējami lielāku sabiedrības daļu.

Tieši tāpat kā tiesību brīvi saņemt informāciju, arī tiesību brīvi izplatīt dažāda veida informāciju pamatā ir divi aspekti – privāttiesiskais un publiski tiesiskais. Tomēr, ievērojot, ka publiski tiesiskas informācijas aprites gadījumā informācijas sniedzējs –

valsts varas īstenotājs – nav apveltīts ar brīvu gribu attiecībā uz informācijas izplatīšanu un ka tas kā valsts varas īstenotājs nebauda cilvēktiesību garantējošo aizsardzību attiecībā uz valsts varas īstenošanu, jautājums par informācijas sniedzēja tiesībām brīvi izplatīt informāciju, analizējot publiski tiesisko aspektu, var būt saistīts tikai ar informācijas sniedzēja pienākumu sniegt informāciju vai informācijas sniedzēja rīcības brīvības ierobežošanu, izplatot tā rīcībā esošo publisko informāciju.

Tiesības brīvi izplatīt informāciju privāttiesiskajā aspektā nozīmē tiesības, izmantojot visus privātpersonai pieejamos un tiesiskos līdzekļus, nodot citiem savā rīcībā esošu informāciju. Līdz ar to tiesību brīvi izplatīt informāciju īstenošanas pamatā ir divi jautājumi: viens – izplatīšanai pakļautā informācija, otrs – pieejamo informācijas izplatīšanas resursu klāsts.

Izplatīšanai pakļauta visa veida informācija. Tā ir gan informācija, ko privātpersona pati radījusi, gan arī informācija, kas ir nonākusi tās rīcībā, tātad arī publiska informācija. Neraugoties uz šķietamību, ka izplatāmās informācijas sakarā valsts pienākumu apjoms ir samērā neliels, valstij tomēr jāveic virkne pasākumu. Tostarp valstij jānodrošina privātpersonai pieejamība informācijai, ko tā vēlas vai varētu vēlēties tālāk izplatīt, ja ne pati sniedzot tās rīcībā esošo publisko informāciju, tad vismaz nodrošinot, ka informācijas pieejamība nav nepamatoti ierobežota. Savukārt, lai aizsargātu citu privātpersonu cilvēktiesības, valstij jānosaka tas informācijas loks, ko nevar pakļaut izplatīšanai, kura izplatīšanai jābūt ierobežotai vai kura izplatīšana jāpakļauj noteiktiem nosacījumiem, tādējādi radot tiesisko ietvaru informācijas pieejamības nodrošināšanai.

Attiecībā uz pieejamo informācijas izplatīšanas resursu klāstu, jāņem vērā, ka tas, vai un kādi informācijas izplatīšanas resursi ir pieejami privātpersonai, atkarīgs no, cik efektīvi var īstenot tiesības brīvi izplatīt informāciju. Jo lielāks pieejamo informācijas

izplatīšanas resursu klāsts, jo efektīvāk izmantojamas tiesības brīvi izplatīt informāciju.

Tiesības meklēt informāciju jānošķir no tiesībām saņemt informāciju, proti, tiesību meklēt pamatā ir personas rīcība, kas vērsta uz informācijas resursu meklējumiem, informācijas vākšanu, savāktās informācijas izpēti un apstrādi, kā arī savāktās informācijas salīdzināšanu un pat informācijas radīšanu uz apstrādei pakļautās informācijas pamata.⁴ Šo tiesību ideja ir nodrošināt iespēju pārliecināties par pieejamās informācijas precizitāti un atbilstību īstenībai un iespēju atlasīt sev interesējošāko un vajadzīgāko informāciju. Tomēr informācijas meklējumus tieši tāpat kā informācijas saņemšanu ierobežo tas, kas var būt par meklējamo un saņemamo informāciju. Šajā ziņā abas tiesības ir līdzīgas.

Valsts pienākumi VDK dokumentu nodrošināšanā – tiesiskie priekšnosacījumi

VDK dokumenti šī jēdziena visplašākajā nozīmē atbilstoši likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 2. pantam nozīmē ir dokumentēta informācija, kuras autors vai adresāts ir VDK – institucionālā sistēma, kas aptver institucionālu un funkcionālu padotību, šīs sistēmas un to veidojošo elementu vēsturiskās formācijas, personālu –,⁵ kuras "saturs

⁴ Skat. vairāk Nowak, Manfred. *U.N. Convention on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2nd revised edition. Kehl: N.P. Engel, 2005, p. 446.

⁵ Likuma "Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu" (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65 (196), 1994, 2. jūnij) 2. pants 1. punkts.

attiecas uz jebkuru VDK tieši vai netieši raksturojošu darbību⁶, kas atrasta “VDK oficiālajās vai konspiratīvajās telpās” , turklāt ar pēdējām jāsaprot arī piesegstruktūru telpas⁷, un kuras kopums sniedz liecības par VDK darbiniekiem – štata vai ārštata⁸. Turklāt, ievērojot apsvērumus, kas izteikti likuma apspriešanās, 2. pantā noteiktais saturs ir paplašināms un VDK dokumentiem paredzētais statuss un aizsardzības līmenis ir attiecināms arī uz citiem dokumentiem, kas ļauj veikt “visu Latvijas teritorijā pastāvējušo totalitāro režīmu darbības izvērtēšanu”⁹. Tieslietu ministrs Egils Levits atteikšanos no Ministru kabineta virzītā likumprojekta *Par totalitārisma seku dokumentāciju un bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības fakta konstatēšanu* par labu Juridiskās komisijas piedāvātajam tiesiskajam risinājumam, kur uzsvars likts uz “aktuālo momentu”, pakļaujot “Valsts drošības komiteju kā galveno, kaut gan nebūt ne vienīgo okupācijas institūciju, kura realizēja okupācijas politiku Latvijā¹⁰” izvērtēšanai, norādīja, ka valdība piekrita šādai uzsvara

⁶ Likuma “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” 2. pants 2. punkts.

⁷ Likuma “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” 2. pants 3. punkts.

⁸ Likuma “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” 2. pants 4. punkts, 3. panta pirmā daļa.

⁹ Egila Levita (tieslietu ministra) uzstāšanās 5. Saeimas 1994. gada 24. februāra sēdē par likumprojektu *Par totalitārisma seku dokumentāciju un bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības fakta konstatēšanu* (rudens sesijas dokuments Nr. 259) un likumprojektu *Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu ar to konstatēšanu* (iesniegusi Juridiskā komisija, ziemas sesijas dokuments Nr. 197). Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2402.html

¹⁰ Egila Levita (tieslietu ministra) uzstāšanās 5. Saeimas 1994. gada 24. februāra sēdē par likumprojektu *Par totalitārisma seku dokumentāciju un bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības*

maiņai ar nosacījumu, ka par izvērtēšanu atbildīgās institūcijas paplašinās likuma darbības loku. Tādējādi jāatzīst, ka likumā ir iestrādāta rīcības brīvība, kas paredz iespēju LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai kā tieši atbildīgajai par VDK dokumentu zinātnisko izpēti,¹¹ veikt zinātnisko darbību, kas “aptvert visus totalitāros režīmus, kādi darbojušies Latvijā, [...] arī citur”¹², jo, kā norādīja Egils Levits, “tas ir vajadzīgs galvenokārt mūsu sabiedrības imunizēšanai pret šādām totalitārisma tendencēm un tādēļ būtu šajā darbībā jāizskata un jāanalizē, jādokumentē, jā sagatavo mācību un cita veida zinātniski materiāli par visiem šiem totalitārajiem režīmiem”¹³. Pateicoties Latvijas Republikas Satversmes ievada trešajai rindkopai, kas tapusi, iedvesmojoties no Eiropas Savienības Tiesas tiesneša Egila Levita priekšlikuma,¹⁴ šāda kompetences paplašināšana ir arī

fakta konstatēšanu" (rudens sesijas dokuments Nr. 259) un likumprojektu *Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu ar to konstatēšanu* (iesniegusi Juridiskā komisija, ziemas sesijas dokuments Nr. 197). Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2402.html

¹¹ Likuma “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības faktu ar VDK konstatēšanu” 18. panta pirmā *secunda* daļa.

¹² Egila Levita (tieslietu ministra) uzstāšanās 5. Saeimas 1994. gada 24. februāra sēdē par likumprojektu *Par totalitārisma seku dokumentāciju un bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu konstatēšanu*" (rudens sesijas dokuments Nr. 259) un likumprojektu *Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu ar to konstatēšanu* (iesniegusi Juridiskā komisija, ziemas sesijas dokuments Nr. 197). Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2402.html

¹³ Egila Levita (tieslietu ministra) uzstāšanās 5. Saeimas 1994. gada 24. februāra sēdē par likumprojektu *Par totalitārisma seku dokumentāciju un bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu konstatēšanu*" (rudens sesijas dokuments Nr. 259) un likumprojektu *Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu ar to konstatēšanu* (iesniegusi Juridiskā komisija, ziemas sesijas dokuments Nr. 197). Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2402.html

¹⁴ Skat. vairāk Jarinovska, Kristīne. “Drafting the Preamble for the Satversme: A New Approach to one of the Oldest Still-Functioning Republican Basic Laws”, *Vienna Journal on International Constitutional Law*, Vol. 9, 2/2015, pp. 253–271;

konstitucionāli pamatota. Turklāt LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas izveides un darbības pamatā esošie dokumenti,¹⁵ skatot tos kopsakarā ar likumu *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 18. panta pirmo *secunda* daļu un Satversmes ievada 3. rindkopu, nosaka šīs komisijas vadošo lomu VDK dokumentu noteikšanā un līdzīga statusa un aizsardzības līmeņa noteikšanā citiem līdzīgas sabiedriskās un valstiskās nozīmes dokumentiem, ar kuru palīdzību, kā norādīja Egils Levits, iespējams veikt “sabiedrības imunizēšanu pret totalitārisma tendencēm”, konfrontējot sabiedrību ar tās neseno vēsturi. Faktiski visi okupācijas valsts varas radīti un tās rīcībā nonākuši dokumenti PSRS un nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā pelnījuši līdzīgu statusu un aizsardzības līmeni kā VDK dokumenti. Tāpat sabiedriski un valstiski svarīgi līdzīgi attiekties arī pret PSRS un nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laika periodiskajiem izdevumiem un propagandas līdzekļiem.

VDK dokumentu un citu līdzīgas nozīmes dokumentu atklātība Latvijas Republikas tiesiskajā sistēmā pieder pie šīs sistēmas informācijas atklātības kodola gan tāpēc, ka atklāj valstiskuma pamatus, gan arī tāpēc, ka ir efektīvs līdzeklis Latvijas Republikas Satversmes normu par totalitārisma nosodīšanu un svešo varu upuru pieminēšanu īstenošanai. Ievērojot minēto, šo

Jarinovska, Kristīne. “The Preamble of the Satversme: the New Approach to Constitutional Self-Restraint”, *Acta Juridica Hungarica*, 2014, Vol. 55, No 4, 2014, pp. 351–366. Pieejams: <http://akademai.com/doi/pdf/10.1556/AJur.55.2014.4.4>;
Jarinovska, Kristīne. “Popular Initiatives as Means of Altering the Core of the Republic of Latvia”, *Juridica International. Law Review, Universitu of Tartu*, No. XX, 2013, pp. 152–159. Pieejams:
http://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2013_1_152.pdf.

¹⁵ Ministru kabineta 2014. gada 20. augusta rīkojums Nr. 433 “Par speciālās starpdisciplinārās komisijas izveidi Valsts drošības komitejas dokumentu izpētei” (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (5224), 2014, 21. augusts), komisijas izdoti reglamenti, kā arī citi tiesību akti.

dokumentu atklātības nodrošināšanā ievērojami tādi paši pamatpienākumi kā informācijas atklātības kodola sakarā.

Var identificēt vismaz četrus valsts pamatpienākumus, nodrošinot informācijas atklātības kodolu. Pirmkārt, valstij jārada priekšnosacījumi informācijas atklātības īstenošanai tās tiesiskajā sistēmā. Otrkārt, valstij jārada informācijas atklātības ierobežojumu sistēma. Treškārt, valstij jāizveido informācijas atklātības efektīva aizsardzības sistēma. Visbeidzot, valstij jānosaka nosacījumi tās dalībai brīvā informācijas apritē.

Tiesiskā ietvara forma, regulējuma saturs un leģistiskā kvalitāte

Ietverot

informācijas atklātības kodolu tiesiskajā sistēmā, svarīgi trīs jautājumi – tiesiskā ietvara forma, tiesiskā regulējuma saturs un tiesiskā regulējuma leģistiskā kvalitāte.

Tiesiskā ietvara forma

Izvēloties tiesiskā ietvara formu, jāievēro, ka informācijas atklātība vienlīdz rada tiesības un pienākumus valstij un privātpersonai. Līdz ar to informācijas atklātības regulējumam jābūt vispāršaistošam. Turklāt, lai nodrošinātu informācijas atklātības regulējuma efektivitāti, jautājumos, kas skar informācijas atklātības kodolu, tam jābūt arī pašpietiekamam. Tādēļ tiesiskā ietvara formai, kas regulē minētos jautājumus, jābūt arī augstākai citu konkrētās tiesiskās sistēmas hierarhisku formu vidū,¹⁶ lai tiesiskā ietvara forma nekļūtu par šķērslī informācijas atklātības efektīvai īstenošanai.

Formāli novērtējot VDK dokumentu atklātību nosakošā tiesiskā ietvara formu, jāsecina, ka tas atbilst pamatprasībām.

¹⁶ Skat. *Human Rights: International Protection, Monitoring, Enforcement*, Janusz Symonides (ed.). Ashgate: UNESCO Publishing, 2003, p. 258.

VDK dokumentu atklātībai, pateicoties Satversmes ievada 3. rindkopai:

“Latvijas tauta neatzina okupācijas režīmus, pretojās tiem un atguva brīvību, 1990.gada 4.maijā atjaunojot valstisko neatkarību uz valsts nepārtrauktības pamata. Tā godina savus brīvības cīnītājus, piemin svešo varu upurus, nosoda komunistisko un nacistisko totalitāro režīmu un to noziegumus,”

ir noteikts augstākais normatīvais aizsardzības līmenis. Turklāt, ievērojot to, ka Latvijas Republikas Satversme informācijas atklātībai kā patstāvīgi īstenojamai pamatbrīvībai ir jau noteikusi konstitucionālu aizsardzību Satversmes 100. pantā un kā citu pamattiesību īstenošanai nepieciešamu konstitucionālu priekšnosacījumu aizsargā ar Satversmes 90. un 115. panta palīdzību, jāsecina, ka konkrētās informācijas atklātība pieskaitīta pie Latvijas Republikas konstitucionālā kodola.

Satversmes ievada 3. rindkopa tādas informācijas kopuma kā VDK dokumentu atklātību pieskaita pie Latvijas Republikas konstitucionālā kodola, jo tas ir apliecinājums gan tam, ka Latvijas tauta neatzina okupācijas, gan tam, ka Latvijas tauta pretojās okupācijām, lai gan bija izveidota totāla privātautonomiju būtiski ierobežojoša sistēma, kas nodrošināta ar represiju un visaptverošas kontroles palīdzību, gan arī tam, ka 1990. gada 4. maijā patiešām notikusi valstiskās neatkarības atjaunošana uz valsts nepārtrauktības pamata. VDK dokumentu atklātība ir arī nepieciešams līdzeklis, lai godinātu brīvības cīnītājus, pieminētu svešo varu upurus un nosodītu totalitārās varas un to veiktos noziegumus. PSRS okupācija ir vairākām paaudzēm, kas nebija piedzīvojuši Latvijas Republiku pirms to okupējusi PSRS, ir uzspiedusi ar propagandas palīdzību virkni maldīgu priekšstatu par daudziem Latvijas valstiskumam un tās pilsoņu kopumam svarīgiem jautājumiem. Īstenībai neatbilstošas informācijas sniegšana, spriestspējas vājināšana un apziņas maldināšana bija svarīgs PSRS okupācijas varas īstenošanas līdzeklis. Padomju indoktrinācijas seku novēršana laikmetīgai demokrātijai

atbilstošā veidā, izvairoties no propagandas līdzekļiem, ir ne tikai laikietilpīgs process, kas, iespējams, ir gadsimta uzdevums, bet arī pieprasa iesaistīt tādus līdzekļus, kas ļauj katram patstāvīgi, kritiski novērtēt savu zināšanu un priekšstatu kopumu.

VDK dokumentu atklātības nodrošināšanai bija radīts likums *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu*, kas satur virkni speciālo tiesību normu gan attiecībā uz Informācijas atklātības likuma¹⁷, gan Fizisko personu datu aizsardzības likuma¹⁸, gan likuma *Par valsts noslēpumu*¹⁹ normām. Šādu attiecību nosaka ne tikai tiesību normu saturs, bet arī to saistība ar Satversmes kodola īstenošanu. Turklāt likums *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* satur nepieciešamo minimumu, lai piemērotu Vispārīgajā datu aizsardzības regulā paredzētos izņēmumus zinātniskajai darbībai un pētniecībai un veiktu Eiropas Savienības dalībvalstīm pieprasīto rīcību vēstures svarīgu liecību atklātības nodrošināšanā, proti, lai sniegtu

“konkrētu informāciju saistībā ar politisko izturēšanos bijušo totalitāro valsts režīmu laikā, genocīdu, noziegumiem pret cilvēci, jo īpaši holokaustu, vai kara noziegumiem”.

Pēdējais liecina, ka arī Eiropas Savienības kontekstā VDK dokumentu atklātība ir svarīga un atzīstama Eiropas civilizācijas vērtību aizsardzībai.

Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 151 *Noteikumi par Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošo Valsts drošības komitejas dokumentu izmantošanas kārtību*

¹⁷ Informācijas atklātības likums: likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 334/335 (1395/1396), 1998, 6. novembris.

¹⁸ Fizisko personu datu aizsardzības likums: likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124 (2034/2035), 2000, 6. aprīlis.

¹⁹ Par valsts noslēpumu: likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 181 (666), 1996, 29. oktobris.

(Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 151), ievērojot likumdevēja atrunu likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* pārejas noteikumu 9. punktā, ir pagaidu risinājums, kas paredz divas kārtības informācijas saņemšanai. Viena domāta, lai sniegtu personai to informācijas apjomu, kas saistīta ar konkrēto personu. Otra domāta, lai veiktu zinātnisko darbību un pētniecību publicistiskiem mērķiem. Vienā gadījumā sniedzamās informācijas apjoms aprobežojas ar konkrēto personu. Savukārt otrajā gadījumā informācijas apjoms nav aprobežots, jo kopš LPSR VDK likvidēšanas 1991. gada 24. augustā un atzīšanas par “noziedzīgu un tādu, kas vērsta pret Latvijas tautas interesēm”²⁰ pagājuši vairāk kā divdesmit gadi, tātad maksimālais laiks, kas noteikts likuma *Par valsts noslēpumu* 8. panta pirmajā daļā, pat sevišķi slepenas informācijas glabāšanai. Ievērojot to, ka likuma *Par valsts noslēpumu* 5. pants tieši aizliedz noteikt valsts noslēpuma statusu vai ierobežot pieejamību informācijai, cita starpā, par cilvēktiesību pārkāpumiem (3. punkts), noziedzības līmeni, korupcijas gadījumiem, amatpersonu nelikumīgu rīcību (4. punkts), valsts ekonomisko stāvokli, iedzīvotāju dzīves līmeni, valsts varas īstenotāju atalgojumu un privilēģijām (5. punkts), tad vēl jo vairāk aizliegums attiecas uz rīcību, kas vērsta, piemēram, pret Latvijas Republikas suverenitāti, teritoriālo neaizskaramību, varas sagrābšanu, Latvijas tautas pakļaušanu represijām – masu un individuālām –, privātaunomijas būtisku ierobežošanu ar mērķi saglabāt okupācijas varu, totālu sabiedrības kontroli. VDK dokumenti atklāj minēto, un tāpēc faktiski to pieejamības ierobežošana izpētei zinātniskiem un publicistiskiem mērķiem bijusi pretrunā likuma *Par valsts noslēpumu* 5. pantā noteiktajam. Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 151 – pieņemti 1995. gada 13. jūnijā, spēkā stājās 1995. gada 21. jūnijā,

²⁰ Par PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā: 1991. gada 24. augusta Augstākās Padomes lēmums, *Diena*, 1991, 30. augusts.

bet likums *Par valsts noslēpumu* – pieņemts 1996. gada 17. oktobrī, spēkā stājās 1997. gada 1. janvārī. Tātad faktiski Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumos Nr. 151 ietvertie termiņi šajā aspektā bijuši spēkā pusotru gadu.

Likums *Par valsts noslēpumu* pieņemts pirms normatīvā akta, kas regulē publiskas informācijas pieejamību Latvijas Republikā un pirms Satversmes VIII nodaļas *Cilvēka pamattiesības*, kas informācijas atklātībai noteica konstitucionālu aizsardzību, tādēļ likuma *Par valsts noslēpumu* 5. pantā mērķis bija saistīts ar nepieciešamību garantēt vismaz minimālo informācijas atklātības aizsardzības līmeni.²¹ Tomēr tas nebūt nemazina tā nozīmi un attiecināmību uz visu tiesību uz publiskas informācijas pieejamību īstenošanas un aizsardzības sistēmu. Turklāt tas, ka kopš likuma *Par valsts noslēpumu* pieņemšanas, tātad arī pēc Informācijas atklātības likuma un Fizisko personu datu aizsardzības likuma pieņemšanas, tā 5. pants nav grozīts, jo vairāk uzsver šajā pantā ietverto informācijas atklātības minimuma prasību nozīmīgumu.

Konstitucionālisms liek pavērties uz Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumiem Nr. 151 tādējādi, lai saskatītu spēkā esošu jēgu arī tajās normās, kas no skata ir pretrunā augstāka spēka tiesību normām.

Dažādas informācijas pieejamības kārtības atkarībā no informācijas pieprasītāja, kas, cita starpā, atspoguļojas arī likumā *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu*,

²¹ Skat. informācijas atklātības apsvērumus, apspriežot Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas vienpadsmitajā (ārkārtas) sēdē 1996. gada 5. jūnijā un Latvijas Republikas 6. Saeimas rudens sesijas astotajā sēdē 1996. gada 5. septembrī likumprojektu *Par valsts noslēpumu* pirmajam un otrajam lasījumam (Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas vienpadsmitā (ārkārtas) sēdē 1996. gada 5. jūnijā: stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_96/st0506.html; Latvijas Republikas 6. Saeimas rudens sesijas astotā sēdē 1996. gada 5. septembrī: stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_96/st0509.html).

varētu būt pamatotas ar starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos ietvertu pieļāvumu, ka publiska informācija var būt nodrošināta gan tieši, gan arī, piemēram, ar plašsaziņas līdzekļu palīdzību.

Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. panta (a) apakšpunkts paredz, ka “katram pilsonim [...] jābūt tiesībām un iespējai piedalīties valsts lietu kārošanā [...]” Līdz ar to likumsakarīgi, ka gan Cilvēktiesību komitejas, kas ir atbildīga par Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām īstenošanas uzraudzību, Vispārējais komentārs Nr. 25,²² gan arī prakse individuālo sūdzību izskatīšanā²³ norāda uz valsts pienākumu nodrošināt visu tās rīcībā esošo publisko informāciju par valsts varas īstenošanu, jo tikai šādi iespējams nodrošināt pilnvērtīgu pilsoņa dalību valsts lietu kārošanā. Turklāt Cilvēktiesību komiteja pieļauj, ka publiskas informācijas aprītē privilģētu statusu ieņem plašsaziņas līdzekļi, kuru uzdevums ir informēt sabiedrību par valsts varas īstenošanu un nodrošināt visplašāko pieeju publiskai informācijai.²⁴ Līdzīgi kā Cilvēktiesību komiteja arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa pieļauj, ka publiski tiesiskas informācijas aprītē privilģētu statusu

²² “Lai nodrošinātu pilnvērtīgu 25. panta aizsargājamo tiesību baudišanu, būtiska ir brīva informācijas un ideju par publiskiem un politiskiem jautājumiem izplatīšana pilsoņiem, kandidātiem un ievēlējamiem priekšstāvjiem. Tam [nepieciešama] brīva prese un citi plašsaziņas līdzekļi, kas spējīgi komentēt publiskus jautājumus bez cenzūras vai ierobežojumiem un paust sabiedrisko domu. Tas nosaka pakta 19., 21. un 22. pantā garantēto tiesību, tai skaitā brīvības iesaistīties politiskās aktivitātes individuāli vai ar politisko partiju vai citu organizāciju starpniecību, brīvības diskutēt par sabiedriskām lietām, piedalīties miermīlīgās demonstrācijās un sapulcēs, kritizēt un ieblst, publicēt politiskus materiālus, piedalīties vēlēšanu kampaņā un popularizēt politiskas idejas, pilnvērtīgu baudišanu un ievērošanu,” General Comment No. 25: The Right to Participate in Public Affairs, Voting Rights and the Right of Equal Access to Public Service (Art. 25), CCPR/C/21/Rev.1/Add.7, 12 July 1996, § 25, [K. J. tulkojums no angļu valoda].

²³ Piemēram, skat. *Gauthier v. Canada*, Human Rights Committee, Communication No. 633/1995, views of 7 April 1999, § 13.4.

²⁴ Piemēram, skat. *Gauthier v. Canada*, Human Rights Committee, Communication No. 633/1995, views of 7 April 1999, § 13.4.

ieņem plašsaziņas līdzekļi un tie, kas līdzīgi pirmajiem pilda sabiedrības *sargsuņa* lomu.²⁵

Minētais, formāli vērtējot Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumos Nr. 151 paredzēto atšķirīgo informācijas pieejamības kārtību atkarībā no informācijas pieprasītāja, ir pieļaujams, pieņemot, ka neierobežotas pieejamības nodrošināšana plašsaziņas līdzekļiem un zinātniskajām institūcijām ir efektīvākais līdzeklis, lai informētu par VDK dokumentu saturu, jo attiecīgā informācija ir sarežģīta, apjomīga un tās apstrādei un pamatotu secinājumu veikšanai ir nepieciešamas noteiktas zināšanas un pētnieciskās iemaņas. Tāpat, formāli vērtējot noteikumu 7. punktu, kas paredz: “Valsts drošības komitejas aģentūras kartotēkas dokumentus Centrs sāk izsniegt zinātniskiem un publicistiskiem mērķiem 20 gadus pēc Valsts drošības komitejas likvidēšanas,” var pieļaut, ka 20 gadu ierobežojums, kas, kā jau iepriekš minēts, ir garākais sevišķi slepenas informācijas glabāšanas termiņš, interpretējams tādējādi, ka šo 20 gadu laikā pētniecību un sabiedrības informēšanu par VDK dokumentu saturu veic ekskluzīvi Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs un ka tas ir arī maksimālais nepieciešamais laiks, lai nodotu visu VDK dokumentu kopumu plašākai pētniecībai parastā kārtībā. Izņēmuma kārtībā – 6. punktā noteiktajos gadījumos – 20 gadus pēc dokumenta izdošanas, piecus gadus pēc personas nāves, uz kuru attiecas konkrētais dokuments, un bez termiņa ierobežojuma, ja saņemta personas piekrišana, uz kuru attiecas konkrētais dokuments – plašsaziņas līdzekļi un zinātniskās institūcijas formāli varēja saņemt VDK dokumentus ierobežotā apjomā līdz 2011. gada 24. augustam.

²⁵ Piemēram, skat. *Társaság a Szabadságjogokért v. Hungary*, no. 37374/05, § 27, ECHR, judgement of 14 April 2009; *Riolo c. Italie*, no. 42211/07, § 63, ECHR, l'arrêt du 17 juillet 2008; *Vides Aizsardzības Klubs c. Lettonie*, no. 57829/00, § 42, ECHR, l'arrêt du 27 mai 2004.

Formāli vērtējot Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumu Nr. 151 8. punktu, kas paredz: “Informāciju par fiziskas personas privāto dzīvi Centrs sāk izsniegt 75 gadus pēc dokumentu oriģināla uzrakstīšanas,” var pieļaut, ka ekskluzīvi Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs vienīgi pēta attiecīgos dokumentus vēl līdz 2066. gadam, tomēr šāds pieņēmums ir pretrunā likumā *Par valsts noslēpumu* ietverto valsts noslēpuma noteikšanas termiņu jēgai, jo atbilstoši 8. panta pirmajai daļai tikai “ziņām par personām, kas iesaistītas operatīvās darbības pasākumu veikšanā, un personām, kas iesaistītas speciālajā procesuālajā aizsardzībā” ir piemērojams tieši tik ilgs – 75 gadu – termiņš. Lai gan likuma 8. panta otrā daļa paredz iespēju pagarināt iepriekš noteiktu termiņu, tomēr minētās tiesības jāvērtē kā izņēmums, ko izpildvara var izmantot, esot apzinājusi konkrēto tiesisko un faktisko situāciju. Ievērojot minēto, pēc likuma *Par valsts noslēpumu* spēkā stāšanās Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumu Nr. 151 8. punkts maksimums attiecināms tikai uz to personu privāto dzīvi, ko Latvijas Republika tiesiskā kārtībā ir iesaistījusi operatīvo darbību veikšanā vai speciālajā procesuālajā aizsardzībā.

Faktiskā situācijā atklāj, pirmkārt, ka Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs kopš tā izveides nav uzstājies tā, lai to uzskatītu par efektīvu līdzekli, lai atklātu sabiedrībai VDK dokumentu saturu. Satversmes aizsardzības birojs 2017. gada 8. februāra atbildē Nr. 5.2-10/17/86 uz LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas lūgumiem sniegt informāciju, kas izteikta 2017. gada 9. janvāra Nr. VDKkom-1/02 un 2017. gada 18. janvāra Nr. VDKkom-1/5 dokumentos, arī to, kas konkrēti no Satversmes aizsardzības biroja darbiniekiem veica VDK dokumentu zinātnisko izpēti, norādīja: “SAB informāciju par esošajiem un bijušajiem SAB darbiniekiem nesniedz.” Turklāt šajā pašā atbildē Satversmes aizsardzības birojs nesniedza informāciju par to, kam vēl bez Satversmes aizsardzības biroja nodarbinātajiem zinātniskajos

nolūkos personām bijusi pieeja VDK dokumentiem, aizbildinoties: “Laika posmā līdz 2008. gadam, līdz TSDC mainīja atrašanās vietu – SAB telpas, zinātniekiem bija pieeja TSDC bibliotēkai atbilstoši likumā un Ministru kabineta noteikumos noteiktajai kārtībai.” Neesot zināmam Satversmes aizsardzības biroja struktūrvienības Totalitārisma seku dokumentēšanas centra zinātniskajā pētniecībā iesaistītajām personām, ne arī to personu lokam, kam bija ļauts izmantot Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošos VDK dokumentus, nav iespējams novērtēt pētniecības atbilstību vismaz formālajām zinātniskuma prasībām. Savukārt Satversmes aizsardzības biroja mājaslapā pieejamā informācija par “nozīmīgākiem TSDC pētījumiem” liecina, ka uzrādītās publikācijas veiktas laika posmā no 1991. līdz 2010. gadam (viena publikācija pirms Totalitārisma seku dokumentēšanas centra izveides 1992. gada 16. aprīlī), kopā 23 dažāda veida publikācijas – grāmatas, raksti, dokumentu izlase –, arī turpinājumos, tomēr lielākā daļa publicēta Latvijas vēsturnieku komisijas rakstos (divpadsmit publikācijas), ievērojami mazāk Latvijas Universitātes izdevumos (sešas publikācijas). Nielieks īpatsvars publikāciju piekrit Latvijas Nacionālajam arhīvam (divas publikācijas, no kurām viena ar turpinājumiem). Tikai pa vienai publikācijai, spriežot pēc citviet publiski pieejamās informācijas, jo minētajā vietnē nav norādīta pilnīga informācija par izdevēju, izdevuši šādi izdevēji – apgāds *Zvaigzne ABC*, Latvijas Okupācijas muzejs un Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs. Tādējādi faktiski zināmam Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs nav uzņēmies atbildību par “nozīmīgāko TSDC pētījumu” zinātniskumu.

Formāli Zinātniskās darbības likums²⁶ izvirza trīs formālus kritērijus zinātniskajai institūcijai – zinātniskā darbība un piedalīšanās zinātniskās kvalifikācijas iegūšanas un pilnveidošanas

²⁶ Zinātniskās darbības likums: likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70 (3228), 2005, 5. maijs.

procesā jābūt paredzētai attiecīgās institūcijas darbību regulējošos dokumentos, zinātniskajā institūcijā jābūt vismaz piecām personām ar institūcijas dokumentos paredzētajai zinātniskajai darbībai atbilstošu doktora zinātnisko grādu, kā arī zinātniskajai institūcijai jābūt reģistrētai zinātnisko institūciju reģistrā (1. panta pirmās daļas 7. punkts). Totalitārisma seku dokumentēšanas centra nolikums, kas zaudēja spēku 1996. gada 25. februārī²⁷ līdz ar tā reorganizēšanu par Satversmes aizsardzības biroja struktūrvienību, paredzēja "Pētniecības nodaļu", tomēr nekas vairāk nolikumā, pretēji tieslietu ministra Egila Levita norādītajam likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* apspriešanā, par kompetenci zinātniskās darbības veikšanai nav minēts. Satversmes aizsardzības biroja likums²⁸ neparedz zinātniskās darbības veikšanu, bet likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 5. pantā noteiktā Totalitārisma seku dokumentēšanas centra kompetence neskar zinātnisko izpēti, jo likuma mērķos zinātniskā izpēte parādījās tikai kopš grozījumiem, kas pieņemti 2014. gada 8. maijā un stājās spēkā 2014. gada 23. maijā un kas paredzēja, ka zinātniskā izpēte uzdodama Ministru kabineta veidotajai speciālajai starpdisciplinārajai komisijai, proti, LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai. Tādējādi secināms, ka zinātniskā darbība formāli nav bijusi Totalitārisma seku dokumentēšanas centra kompetence. Spriest par personāla, kas bijis piesaistīts pētniecības veikšanai, kvalifikāciju un skaita atbilstību Zinātniskās darbības likumā noteiktajam, nav

²⁷ Totalitārisma seku dokumentēšanas centra nolikums: Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 150, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94 (377), 1995, 20. jūnijs; Noteikumi par Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumu Nr. 150 "Totalitārisma seku dokumentēšanas centra nolikums" atzīšanu par spēku zaudējušiem: Ministru kabineta 1996. gada 20. februāra noteikumi Nr. 44, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 35 (520), 1996, 24. februāris.

²⁸ Satversmes aizsardzības biroja likums: likums, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 59 (190), 1994, 19. maijs.

iespējams, tāpēc arī to, cik pētniecības rezultāti ir saistīti ar Totalitārisma seku dokumentēšanas centra pētniecības organizēšanu un cik tas ir katras konkrētās personas, kuras publikācijas uzdodas par “nozīmīgākiem TSDC pētījumiem”, sasniegums. Visbeidzot, ne Satversmes aizsardzības birojs, ne arī tā struktūrvienība Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs nav reģistrēti kā zinātniskā institūcija. Tādējādi jāsecina, ka divdesmit gadu noteiktā ekskluzivitāte VDK dokumentu pētniecībā, nav efektīvi izmantota, tādēļ ekskluzivitātes turpināšana nav ne tiesiski, ne arī objektīvi pamatota.

Tiesiskā regulējuma saturs

Lai gan tas, cik saturiski plašs un detalizēts ir informācijas atklātības regulējums, arī atkarīgs no konkrētās tiesiskās sistēmas, tomēr attiecībā uz regulējuma saturu pastāv minimālās prasības, kas saistītas ar valsts pienākumu nodrošināt informācijas atklātības kodola īstenošanas iespējamību. Obligāti regulējamos jautājumus nosacīti var sadalīt trīs kategorijās: tiesību normas, kas satur deklarējamās vērtības; procesuālās tiesību normas, kas nodrošina deklarēto vērtību īstenošanu un aizsardzību; ierobežojumus uzliekošās tiesību normas, kas nodrošina līdzsvaru starp personas tiesību, kas izriet no deklarētajām vērtībām, īstenošanu un citu aizsargājamo tiesību un tiesisko interešu aizsardzību.

VDK dokumentu atklātību regulējošās tiesību normas formāli aptver obligāti regulējamos jautājumus. Satversmes ievada 3. rindkopa kopā ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 1. pantu atklāj tās vērtības, kuru dēļ VDK dokumenti uzskatāmi par Latvijas Republikas nacionālā dokumentārā mantojuma sastāvdaļu un to izpratne ir svarīga. Lai gan lielākā daļa VDK dokumentu ir PSRS okupācijas varas radīti dokumenti, tomēr tieši, pateicoties šiem dokumentiem, izsekojamas

Satversmes ievada 3. rindkopā valstiskuma pamatnostādnes, kā arī veicama “imunizācija pret totalitārisma tendencēm” ar izpratnes un arī nosodījuma palīdzību.

VDK dokumentu pieejamību līdzīgi kā citu valsts varas īstenotāju rīcībā esošo dokumentu pieejamības vispārīgos jautājumus procesuāli regulē Informācijas atklātības likums un Administratīvā procesa likums. Likumā *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* paredzētais dalījums privilīģētajos un neprivilīģētajos informācijas pieprasījumos, kas determinē pieejamās informācijas apjomu, kā arī tiesības to tālāk izplatīt, neizpilda likumības prasību.

Informācijas atklātības ierobežošanas likumību – informācijas atklātības ierobežojumam jābūt likumā noteiktam vai paredzētam – kā prasību izvirza virkne Latvijas Republikai saistošu starptautisko cilvēktiesību dokumentu – Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 29. panta otrā daļa, Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 19. panta trešā daļa un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta otrā daļa. Šāda nosacījuma izvirzīšanas pamatā ir vairāki tiesību principi, kuru ievērošanu valsts varas īstenošanā atzinušas par obligātu minēto starptautisko cilvēktiesību dokumentu izstrādājušās valstis. Līdz ar to informācijas atklātības ierobežošanas tiesiskuma pamatā ir izpratne par šo tiesību principu saturu.

Noteicošākais tiesību princips, kura iespaidā izveidojies informācijas atklātības ierobežošanas nosacījums – likumība –, ir tiesiskās noteiktības princips. Šī principa galvenā funkcija ir regulēt valsts varas īstenotāju tiesību jaunradi atklātības ierobežošanā. Proti, tiesiskās noteiktības princips uzliek par pienākumu valsts varas īstenotājam nodrošināt to, lai persona būtu savlaicīgi informēta par tiesību aktiem, kas var skart šīs personas tiesības vai pienākumus. Tiesiskās noteiktības ievērošana tiesību ierobežošanā nozīmē, ka tiesību ierobežojumam jābūt tiesiski nostiprinātam un savlaicīgi

zināmam vai paredzamam tā adresātam. Tā arī nozīmē to, ka tiesību akti nevar būt ar atpakaļejošu spēku, jo tādā gadījumā tie nevar būt paredzami.²⁹

Likumības prasība saistīta arī ar tiesiskās noteiktības principam tuvu citu tiesību principu – tiesiskās paļāvības principu. Tiesiskās paļāvības princips aizsargā personas pārliecību, ka ar kādu, viņasprāt, tiesisku tiesību aktu piešķirtās tiesības vēlāk netiks pēkšņi atceltas. Citiem vārdiem sakot, šis princips nodrošina aizsardzību gadījumos, kad „tiesību sistēma rada individuā ticību, ka viņš vai viņa sasniegs noteiktu rezultātu, ja viņš vai viņa darbosies atbilstoši [šīs sistēmas] noteikumiem”³⁰. Kā tiesiskās noteiktības, tā arī tiesiskās paļāvības principa neievērošanas gadījumā kādu no šiem principiem pārkāpjošā tiesību akta darbību ierobežo vai izbeidz attiecībā uz neierobežotu personu loku (tiesiskās noteiktības pārkāpuma gadījumā) vai pieļauj atkāpi no tiesību akta (tiesiskās paļāvības pārkāpuma gadījumā) par labu personai, kas tiesiski paļāvusies uz kādu citu iepriekš pieņemtu tiesību aktu.³¹

²⁹ Par to, ka tiesiskās noteiktības princips ir nosacījuma par ierobežojumu likumību pamatā, norāda, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse. Skat., piemēram, joint dissenting opinion of judges Bonello, Strážnická, Birsan, Jungwiert and Del Tufo in *Maestri v. Italy* [GC], no. 39748/98, ECHR 2004-I. Šo jautājumu autore vairāk analizējusi: *Ievads Eiropas Savienības tiesībās (Tiesu prakse un komentāri)*, 2. papildinātais izdevums, Kristīnes Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 31.–36., 40.–41. lpp.; Alehno, Ivo, Buka, Arnis, Jarinovska, Kristīne, Škoba, Laine. *Ievads Eiropas Kopienas tiesībās (Tiesu prakse un komentāri)*, Ivo Alehno, Alda Čevera zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 31.–32. lpp.

³⁰ Cairns, Walter. *Introduction to European Union Law*, 2nd edition. London: Cavendish Publishing, 2002, p. 87.

³¹ Šo jautājumu darba autore vairāk analizējusi: *Ievads Eiropas Savienības tiesībās (Tiesu prakse un komentāri)*, 2. papildinātais izdevums, Kristīnes Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 40.–42. lpp.; Alehno, Ivo, Buka, Arnis, Jarinovska, Kristīne, Škoba, Laine. *Ievads Eiropas Kopienas tiesībās (Tiesu prakse un komentāri)*, Ivo Alehno, Alda Čevera zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2001, 31.–33. lpp.

Visbeidzot, likumības prasības sakņojas arī informācijas atklātībā, proti, viena no informācijas atklātības izpausmēm – publiskas informācijas pieejamības nodrošināšana – attiecas arī uz tiesību aktiem. Šī izpausme jāņem vērā arī, ierobežojot citas informācijas atklātības izpausmes. Tātad informācijas atklātība var būt ierobežota, bet tikai ar tādiem tiesību aktiem, kas ir pieejami gan fiziski, gan arī saturiski.³²

Kopš likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* pieņemšanas līdz pēdējiem grozījumiem, kas veikti 2014. gada 8. maijā un stājās spēkā 2014. gada 23. maijā tā 18. pants – VDK dokumentu izmantošana zinātniskiem nolūkiem un publicēšana – paredzēja nosacījumus VDK dokumentu izmantošanai zinātniskiem nolūkiem un publicēšanai. Proti:

“(1) VDK dokumenti, kuros nav informācijas par konkrētām fiziskajām personām, ir izmantojami un publicējami bez ierobežojumiem.

(2) Pārējo VDK dokumentu izmantošanas kārtību reglamentē Ministru kabineta noteikumi.”

Otrajā daļā ietvertais pilnvarojums Ministru kabineta noteikt VDK dokumentu, kas satur informāciju par konkrētām fiziskām personām, izmantošanas zinātniskiem nolūkiem un publicēšanas kārtību, faktiski nesatur nepieciešamās vadlīnijas ne atsevišķi, ne arī kopsakarā ar citām likuma normām, kas ļautu noteikt Ministru kabineta pilnvaras. Turklāt dokumentu dalījums pēc tā, vai tajos ir vai nav informācija par konkrētām fiziskām personām, ir problemātisks, jo nenosprauž izpildvarai skaidras robežas, lai noteiktu atšķirību starp dokumentiem, kuros ir un kuros nav

³² Šo jautājumu darba autore vairāk analizējusi: Jarinovska, Kristīne. “Publiskošana – spēkā esamības nosacījums”, *Latvijas Vēstnesis, Jurista Vārds*, 2000, 25. maijs, Nr. 21 (174); Jarinovska, Kristīne. “Latvijas Republikas Satversmes 90. pants – tiesības uz saprotamiem likumiem”, *Diena*, 2006, 7. februāris.

informācija par konkrētām fiziskām personām. Formāli visiem dokumentiem ir jāsniedz informācija par vismaz kādu konkrētu fizisko personu, piemēram, par dokumenta sagatavotāju vai parakstītāju. Pēdējie grozījumi, kas papildina 18. pantu ar jaunu pirmo *prim* daļu, diemžēl, turpina aizsākt tradīciju, nosakot:

“(1¹) VDK dokumenti, kuros ir informācija par VDK darbiniekiem vai informatoriem, kuru darbība vai sadarbība ar minēto iestādi konstatēta ar tiesas spriedumu, ir publiskojami pēc attiecīgā tiesas sprieduma spēkā stāšanās.”

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas locekļa un pētnieka, Rīgas aogabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas priekšsēdētāja M. iur. Jura Stukāna statistiskās informācijas par sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietu skatīšanu tiesā apkopojums liecina, ka kopš 2014. gada (tātad arī kopš pēdējo likuma grozījumu veikšanas 2014. gada 8. maijā un spēkā stāšanās 2014. gada 23. maijā) skatītas vien divas sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietas, kur abās sadarbība nav konstatēta, līdz ar to nav aktuālu sadarbības fakta ar VDK konstatējumu un līdz ar to nav iespējams novērtēt Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcību konkrētās normas piemērošanas nodrošināšanā. Visa likuma darbības laikā Ministru kabinets nekad nav izdevis noteikumus, kas būtu pamatoti ar minēto deleģējumu. Tā vietā pieņemti Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 151, kas pamatoti ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 10. pantu, bet regulē arī minētajā deleģējumā neparedzētus jautājumus, proti, dokumentu izmantošanu zinātniskiem un publicistiskiem nolūkiem.

Konkrēti likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 10. pants – Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošo VDK dokumentu izmantošana – paredz sekojošu:

“(1) VDK dokumentus drīkst izmantot tikai atbilstoši šā likuma mērķiem.

(2) Kārtību, kāda personas, kuram saskaņā ar šā likuma 12.–15. pantu ir tādas tiesības, drīkst izmantot, lasīt, kopēt VDK dokumentus un izgatavot to norakstus, regulē Ministru kabineta noteikumi un Totalitārisma seku dokumentēšanas centra nolikums.”

Tātad, pirmkārt, deleģējums precīzi ietverts 10. panta otrajā daļā. Otrkārt, deleģējums aptver tikai tos privilēģētos informācijas pieprasītājus, kas minēti no 12. līdz 15. pantam, kur katras konkrētās personas tiesības atšķiras no to izmantošanas nolūkiem, saņemamās informācijas apjoma un izmantošanas un izplatīšanas tiesībām. Minētās normas regulē personas tiesības saņemt informāciju par sevi, kā arī amatpersonu tiesības saņemt informāciju gadījumos, kad likums paredz noteikt vai novērtēt personas sadarbību ar VDK, tai skaitā amatpersonu rīcību sadarbības fakta ar VDK pārbaudes rezultātu sakarā.

Neskatoties uz to, ka zinātniskie un publicistiskie nolūki regulēti Ministru kabineta noteikumos, neesot atsaucei uz 18. panta otro daļu, 11. Saeima, papildinot pārejas noteikumus ar jaunu 9. punktu, faktiski novērsa Ministru kabineta kļūdu, atzīstot to spēku “ciktāl tie nav pretrunā ar šo likumu”, un noteica jaunu termiņu – 2018. gada 31. oktobri – jauna 18. panta otrajā daļā noteiktā deleģējuma izpildei. Proti

“(2) VDK dokumenti pēc to zinātniskās izpētes ir publiski pieejami Ministru kabineta noteiktajā apjomā un kārtībā.”

Zinātniska izpēte atbilstoši 18. panta pirmajai *secunda* daļai ir tā, ko veic “atbilstoši šā likuma mērķim [...] Ministru kabineta izveidota speciāla starpdisciplināra komisija”. Jēdzienu *starpdisciplinārs* Latvijas normatīvajos aktos lieto tikai zinātniskās darbības kontekstā. Piemēram, Starpdisciplinārs pētījums ir pētījums, kura īstenošanai ir nepieciešama Latvijas Zinātnes padomes apstiprinātā Latvijas Zinātņu nozaru un apakšnozaru

sarakstā minēto divu vai vairāku zinātņu nozaru informācijas, datu, metodoloģiju, instrumentu un pieeju integrācija, lai radītu zināšanas un risinātu problēmas, kuras nav iespējams atrisināt vienas zinātnes nozares ietvaros. Ievērojot Latvijas legistisko tradīciju, 18. panta otrajā daļā ietvertā norāde par zinātnisko izpēti nav tikai pārejas noteikumu 9. punktā noteiktā termiņa izpildījuma nosacījums, bet saturiska Ministru kabineta tiesību noteikt VDK dokumentu apjoma un kārtības pieejamību ierobežojums. Zinātniskās izpētes rezultātiem ir jābūt Ministru kabineta lēmuma pamatā. Neveidojot jaunu pantu, bet aizstājot 18. panta otro daļu ar jaunu redakciju, likumdevējs faktiski saglabājis iespēju, ka VDK dokumentu publicēšana notiek, piemēram, ar zinātnisku institūciju un plašsaziņas līdzekļu starpniecību, kam savukārt pieeju visiem dokumentiem neierobežoti nodrošina ar arhīva starpniecību. Tādējādi sabiedrības apspriešanai nodotās informācijas atlase, apjoms un laiks būtu zinātnisko institūciju un plašsaziņas līdzekļu ziņā. Tomēr 18. panta otrās daļas redakcija paredz arī iespēju Ministru kabinetam bez ierobežojumiem ļaut pētīt VDK dokumentus visiem interesentiem, reizē uzdodot arhīvam publiskot, piemēram, ar tiešsaistes resursu palīdzību aktuālāko VDK dokumentu daļu vai arī visus VDK dokumentus pārskatāmā nākotnē. Abi risinājumi saskanētu arī ar Vispārīgās datu aizsardzības regulas piedāvāto risinājumu, lai aizsargātu gan konkrētās valsts, gan arī Eiropas Savienības kopumā intereses vēstures pētniecībā, zinātniskajā izaugsmē un labklājībā, kas balstīta arī uz cilvēcei svarīgu atziņu apguvi ar vēstures liecībām. Faktiski izšķiršanās pamatā ir atklātībā nonākušās informācijas ticamības un verifikācijas iespēju nodrošināšana. Ievērojot to, ka VDK dokumentu pētniecība ir aktuāla arī citām Eiropas Savienības dalībām, VDK dokumentu pieejamības risinājumam jābūt arī tādām, lai veicinātu pētniecību, sevišķi zinātnisko izaugsmi arī Eiropas Savienības līmenī, kaut vai tikai samazinot zinātnei paredzētā finansējuma izlietošanu administratīviem izdevumiem un tādējādi palielinot tiešo

ieguldījumu zinātnē. LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas rosinātie grozījumi Latvijas Nacionālā arhīva darbības noteikumos³³, pierādot, ka tādu administratīvo izdevumu, kas saistīti ar dokumentu kopiju izgatavošanu, ir būtisks šķērslis zinātniskajai darbībai ne tikai finansējuma ziņā, bet arī akadēmiskā godīguma nodrošināšanai. *Viltus ziņu* laikmetā zinātniskā darba vadītāja, recenzenta, redaktora atbildība ir ievērojami augusi. Ministru kabineta akceptētais izņēmums, kas ļauj “saņemt informāciju par fiziskajām un juridiskajām personām, tai skaitā veikt nepieciešamās dokumentētās informācijas fotografēšanu vai cita veida reproducēšanu bez atlīdzības šīs informācijas turētājam”,³⁴ sakarā rosināja Latvijas Nacionālajam arhīvam izvērtēt saistītos riskus un Kultūras ministrijai virzīt atbilstošu grozījumus, kas paredz:

“20.¹ Fiziskai personai ir atļauts arhīva lasītavā fotografēt (bez zibspuldzes, statīva vai citām palīgierīcēm) publiskos dokumentus, kuriem nav pieejamības ierobežojumu un kuru reproducēšanu neierobežo autortiesības. Fiziskai personai iegūto dokumentu kopijas ir tiesības izmantot vienīgi personiskiem vai zinātniskiem mērķiem, ievērojot fizisko personu datu aizsardzības prasības.”

Lai gan minētais tiesību normas satur nav optimāls visu administratīvo slogu, ar ko ikdienā pētnieks saskaras Latvijas Nacionālajā arhīvā, risinājums, tomēr tas ir ievērojams solis atklātības un galvenais pētniecības veicināšanai.

Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumi Nr. 151, kā jau iepriekš norādīts, satur vairākas būtiskas saturiskas neatbilstības hierarhiski augstākajām tiesību normām, tādēļ neatbilst likumības prasībām. Turklāt, spriežot pēc Satversmes

³³ Latvijas Nacionālā arhīva darbības noteikumi: Ministru kabineta 2012. gada 6. novembra noteikumi Nr. 747, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177 (4780), 2012, 8. novembris.

³⁴ Ministru kabineta 2014. gada 20. augusta rīkojuma Nr. 433 “Par speciālās starpdisciplinārās komisijas izveidi Valsts drošības komitejas dokumentu izpētei” (*Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164 (5224), 2014, 21. augusts) 7.1. apakšpunkts.

aizsardzības biroja jaunākās prakse, nav izmantoti iespējamie tiesiskie kolīziju risinājumi, tā vietā piedāvājot risinājumu, kas liedz to rīcībā esošo VDK dokumentu izmantošanu zinātniskiem un publicistiskiem nolūkiem.

Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošo VDK dokumentu pieejamību gan zinātniskiem³⁵, gan pētnieciskiem, gan arī publicistiskiem nolūkiem³⁶ liedz vairāku līdzīgi un reizē aplami pamatotu apsvērumu dēļ.

Pirmkārt, Satversmes aizsardzības birojs norāda, ka Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumu Nr. 151 *Noteikumi par Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā esošo Valsts drošības komitejas dokumentu izmantošanas kārtību* 6., 7. un 8. punkts neatbilst Fizisko personu datu aizsardzības likuma 11. pantam un Informācijas atklātības likuma 8. pantam, tāpēc Ministru kabineta noteikumu Nr. 151 6., 7. un 8. punkts nav piemērojami. Informācijas atklātības likuma 8. pants paredz, ka "informācija par fiziskās personas privāto dzīvi tiek aizsargāta ar likumu", kas principā ir blanketa norma un kas tikai norāda uz vienu no daudzajiem apsvērumiem, kas jāņem vērā informācijas atklātības nodrošināšanā. Tātad atsevišķi ņemta šī norma nav piemērojama informācijas atteikuma gadījumā. Fizisko personu datu aizsardzības likuma 11. pants paredz kārtību, kādā rīkojas ar sensitīviem personas datiem. Šī likuma 1. panta 8. punkts skaidro, ka ar sensitīviem datiem ir jāsaprot

³⁵ Satversmes aizsardzības biroja 2017. gada 16. oktobra atbilde Nr. 5.2-10/17/534 uz LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas dokumentiem (2017. gada 15. septembra Nr. VDKkom-1/59 un 2017. gada 19. septembra Nr. VDKkom-1/63).

³⁶ Atbilžu saturs izklāstīts rakstā – Lapsa, Lato. "«Čekas maisos» esot privātās dzīves elementi", *Diena*, 2017, 9. novembris. Viss raksts pieejams arī: https://www.pietiek.com/raksti/sab_radijis_jaunu_pamatojumu_vdk_kartotekas_slepsanai_cekas_maisos_esot_privatas_dzives_elementi

“personas rasi, etnisko izcelsmi, reliģisko, filozofisko un politisko pārliecību, dalību arodbiedrībās, kā arī sniedz informāciju par personas veselību vai seksuālo dzīvi”.

VDK aģenta uzskaites kartīte sniedz šādu informāciju – uzvārds vārds, tēva vārds, dzimšanas gads, dzimšanas diena, dzimšanas vieta, dzīvesvietas adrese, darba vieta un ieņemamais amats, dalība Padomju Savienības Komunistiskajā partijā (PSKP), tautība, pilsonība, izglītība, pseidonīms, personas lietas numurs, arhīva numurs, ģimenes stāvoklis, vervēšanas datums, vervētāja uzvārds, vervētāja VDK struktūrviena, attiecīgās struktūrvienības vadības amats, struktūrvienība, paraksts, uzvārds, informācija par personas lietas virzību, kas ietver datumu un piezīmes, kas veicamas kā norādes uz aģenta piesaistes struktūrvienību, kā arī informācija par darba lietas un tās arhīva numuru, kas ietver datumu un piezīmes. Tātad no likumā minētajiem sensitīvajiem datiem uzskaites kartīte sniedz kā minimums 26 gadus vecas ziņas, ja pieļauj, ka VDK vervējusi aģentūru līdz tās likvidēšanai 1991. gada 24. augustam, par šādiem sensitīviem datiem – tautību un politisko pārliecību tiktāl, cik tas attiecas uz dalību PSKP. Tomēr minētās ziņas pieder pie to formālo ziņu kopuma, kas veidojis savulaik personas publisko tēlu, tādēļ to pieejamības apmērs ir tāds, kas liedz šīs ziņas uzskatīt par sensitīvām pēc būtības. Tomēr, ja pat pieļauj, ka minētās ziņas ir sensitīvas, tomēr arī šajā gadījumā 11. panta piesaukšana, lai liegtu informācijas pieejamību publicistiskiem mērķiem nav pamatota. Fizisko personu datu aizsardzības likuma 5. panta pirmā daļa paredz, ka 11. pants ir viens no daudzajiem Fizisko personu datu aizsardzības likuma pantiem, kas nav piemērojams, “ja personas dati ir apstrādāti žurnālistiskām vajadzībām [...], mākslinieciskām vai literārām vajadzībām”. Tas sasaucas arī ar Vispārīgo datu aizsardzības regulu. Lai gan regula vēl nav stājusies spēkā, tomēr tā iezīmē noteiktus valsts rīcībā esošas informācijas pieejamības pamatprincipus. Pirmkārt, tā norāda, ka personas datu apstrāde zinātniskos un vēstures pētniecības (šajā gadījumā vēstures pētniecība

neaprobežojas tikai ar zinātnisku darbību, bet ietver jebkuru izziņu, kas saistīta ar vēstures notikumu analīzi) nolūkos ir īpaša datu apstrāde, uz kuru nav attiecināmi vispārīgie ierobežojumi. Otrkārt, Vispārīgās datu aizsardzības regulas 21. panta sestā daļa paredz gadījumus, kad datu subjektam nav tiesību iebilst pret savu personas datu apstrādi, proti, “ja apstrāde ir vajadzīga, lai izpildītu uzdevumu, ko veic sabiedrības interesēs”. Treškārt, regula īpaši uzsver to, ka tā neattiecas uz mirušu personu personas datiem, tomēr atgādina dalībvalstu pienākumu rūpēties par to, lai būtu veikta apstrāde arī tad, ja runa ir par mirušu personu datiem,

“nolūkā sniegt konkrētu informāciju saistībā ar politisko izturēšanos bijušo totalitāro valsts režīmu laikā, genocīdu, noziegumiem pret cilvēci, jo īpaši holokaustu, vai kara noziegumiem”.

Ievērojot to, ka Latvijas Republika vēl nav piešķirusi LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas rekomendācijai, par kuru komisija paziņoja vēl 2015. gada 6. martā³⁷ un par ko LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas priekšsēdētājs Dr. hist., Dr. hist. h. c. (LZA) Kārlis Kangeris atkārtoti ziņoja arī kārtējā pārskatā *LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darba pārskats par laikposmu no 2016. gada 1. janvāra līdz 30. novembrim*:

“Komisija 2015. gada 6. martā vienbalsīgi ir vienojusies par pilnīgu, visu, tūlītēju LPSR VDK dokumentu nodošanu atklātībai un to brīvu un bez līdzšinējās diskriminācijas izmantošanu pētniecības nolūkos,”

normatīvu satvaru, piemērojami ir Ministru kabineta noteikumi Nr. 151, kā to paredzēja arī Latvijas Republikas Saeima, izdarot pēdējos grozījumus likumā *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK*

³⁷ Kangeris, Kārlis. “LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darba pārskats par laikposmu no 2016. gada 1. janvāra līdz 30. novembrim”, *LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstrukturās*. Autoru kolektīvs K. Jarinovskas zinātniskajā redakcijā. VDK zinātniskās izpētes komisijas raksti, 3. sēj. Rīga: LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, Latvijas Universitāte, 2016, 23. lpp.

konstatēšanu. Iespējamie Satversmes ievada 3. rindkopai un likumam *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* tiesiskie risinājumi atspoguļoti iepriekš.

Otrkārt, Satversmes aizsardzības birojs tā vietā, lai sniegtu konkrētu informācijas sarakstu, kas nesatur konkrētas fiziskas personas datus un kas, pēc biroja domām, ir brīvi izmantojama un publicējama, min šādas likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 18. panta pirmajā daļā minētās tiesības. Nav iespējams izmantot šādas tiesības, ja nav zināms, kas tad no VDK dokumentu kopuma ir Satversmes aizsardzības biroja rīcībā un ar ko no tā visa un ar kādiem nosacījumiem var iepazīties, pētīt un publicēt. Minētais atklāj, ka Satversmes aizsardzības birojs 18. panta pirmajā daļā un pēc pēdējo grozījumu veikšanas arī 18. panta pirmajā *prim* daļā ietverto problemātisko nosacījumu praksē izmanto kā šķērsli informācijas atklātībai, kas, no vienas puses, norāda uz labas pārvaldības principa un informācijas atklātības principa neievērošanu, bet kas, no otras puses, uzskatāmi demonstrē nepieciešamību valsts drošības iestāžu rīcībā esošo dokumentu nonākšanu atklātībā regulēt iespējami precīzi un efektīvi, maksimāli ierobežojot vai pat liedzot valsts drošības iestādēm rīcības brīvību lemt par to rīcībā esošo dokumentu nonākšanu atklātībā kritērijiem. Īpaši tas ir būtiski saistībā ar citas valsts – PSRS – okupācijas rezultātā radītiem okupētājvalsts arhīva dokumentiem. Satversmes aizsardzības biroja atruna, minot 18. panta pirmo daļu, jāskata kontekstā ar to, ka LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas pieredze rāda, ka pat VDK dokumentu arhīva aprakstus neizsniedz brīvi, bet tikai pēc “saistību raksta”, kam pielikumā ir Krimināllikuma normu, kur paredzēta arī atbildība par valsts noslēpuma izpaušanu, uzskaitījums, bet no jauna izgatavotu VDK dokumentu aprakstu atvasinājumu izsniedz tikai pēc 12.

Saeimas atbildīgo komisiju, arī Saeimas Nacionālās drošības komisijas informēšanas par rīcības neatbilstību likumā noteiktajam.

Treškārt, Satversmes aizsardzība biroja piemetinājums, ka saskaņā ar likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 18. panta pirmo *prim* daļu

“VDK dokumenti, kuros ir informācija par VDK darbiniekiem vai informatoriem, kuru darbība vai sadarbība ar minēto iestādi konstatēta ar tiesas spriedumu, ir publiskojami pēc attiecīgā tiesas sprieduma spēkā stāšanās”,

reizē nesniedzot visus attiecīgos dokumentus, liecina, ka vai nu attiecīgo normu neattiecinā uz tiem sadarbības gadījumiem, kas ir atklāti pirms šīs normas spēkā stāšanās, vai arī to, ka 18. panta pirmā *prim* daļa nozīmē tikai sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietu publicēšanu. Pirmajā gadījumā atkārtoti jānorāda uz to, ka pēdējās divas sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietas skatītas 2015. un 2017. gadā, abās sadarbību ar VDK tiesa nekonstatēja. Otrajā gadījumā Otrajā gadījumā vislabāk iespēju iepazīties ar sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietām, nemaz nerunājot par iespēju veikt atlasu vai publiskot, raksturo gadījums ar Ivara Godmaņa sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietu, kad tikai pēc LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas atkārtota un rakstveida pieprasījuma tika konstatēts lietas iztrūkums un sāka dienesta pārbaude, lai noskaidrotu lietas atrašanās vieta.³⁸ Minētais norāda, ka pieeja sadarbības fakta ar VDK pārbaudes lietām faktiski tiek apgrūtināta.

³⁸ Skat., piemēram, Daukste, Vita. “Tiesas arhīvā pazudusi Godmaņa lieta par iespējamo sadarbību ar čekū”, *Delfi, LETA*, 2017, 8. novembris. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/tiesas-arhiva-pazudusi-godmana-lieta-par-iespejamo-sadarbibu-ar-ceku.d?id=49426241>, “Jūrmalas tiesā sāka pārbaude par Godmaņa lietas pazūšanu”, *TVNET, LETA*, 2017, 9. novembris. Pieejams: <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/685281-jurmala-tiesa-sakta-parbaude-par-godmana-lietas-pazusanu>

Ceturktkārt, Satversmes aizsardzības birojs uzskaita likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* mērķus saistībā ar šī likuma 10. pantu, kas paredz, ka Satversmes aizsardzības biroja rīcībā esošie dokumenti izmantojami tikai likumā noteiktajiem mērķiem. Tomēr argumentēšana ar 10. pantu ir nevietā, jo, kā jau iepriekš norādīts, sabiedrības interese par VDK dokumentiem ir saskaņā ne tikai ar šo likumu, bet arī ar Satversmi, sevišķi ievadā ietvertajām konstitucionālajām normām.

Visbeidzot, norāde uz to, ka atbilstoši likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 18. panta pirmajai *secunda* daļai VDK dokumentu zinātnisko izpēti veic LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija, minētais saprotamu iemeslu dēļ iztrūkst atbildē LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai, uzskatāmi apliecina labas pārvaldības un informācijas atklātības principu neievērošanu, radot maldinošu priekšstatu par LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas pētniecības iespējām un reizē izmantojot komisiju kā atrunu, lai atteiktu informācijas sniegšanu.

Tiesiskā regulējuma legistiskā kvalitāte

Tas, vai tiesiskais regulējums uzskatāms par atbilstošu minimālajām legistikas kvalitātes prasībām, atkarīgs no tā, cik lielā mērā to var uzskatīt par paredzamu. Šajā ziņā tiesiskā regulējuma vērtējums neatšķiras no informācijas atklātības ierobežojumu izvērtējuma. Proti, tiesiskajam regulējumam jābūt pietiekami precīzam. Precizitātes prasību apmierina gan kazuistisks, gan arī vispārīgs jautājuma regulējums, ja vien tā interpretācijas un piemērošanas prakse ir reizē vienvēidīga un pieejama. Līdz ar to galvenā un reizē minimālā tiesību normas legistikas kvalitātes prasība ir tiesību normas radīto seku iepriekšparedzamība.

Iepriekš analizētās VDK dokumentu atklātību regulējošās normas norāda uz būtiskām legistikās kvalitātes problēmām gan likuma, gan arī Ministru kabineta noteikumu līmenī, kas likumsakarīgi rada nopietnas problēmas interpretācijas un piemērošanas praksē. Visuzskatāmāk tas izpaužas Satversmes aizsardzības biroja rīcībā, radot šķēršļus, lai LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija varētu veikt likumdevēja uzdotu.

Ilgtermiņa risinājums saistīts ar nepieciešamību veikt normatīvo aktu grozījumus – gan likuma, gan arī Ministru kabineta noteikumu līmenī, kas atbilst konstitucionālajām normām, ievēro apsvērumus, kuru dēļ bijis savulaik radīts likums *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu*, izmanto pilnībā Vispārīgās datu aizsardzības regulas, lai radītu iespējami draudzīgāku vidi pētniecības un izziņas veikšanai, kā arī ievēro valsts drošības dienestu specifiku, kas pieprasa lielāku normatīvo detalizāciju, iespējamu mazu attiecīgo dienestu rīcības brīvību atklātības jautājumu risināšanā un nepieciešamību pakļaut tos efektīvai kontrolei.

Ierobežojumi VDK dokumentu kontekstā

Papildus tam, ka informācijas atklātības ierobežojumiem jābūt atbilstošā kārtībā pozitīviem valsts tiesiskajā sistēmā un konkretizētiem, tiem jābūt veidoti sistēmā. Sistēmas veidošanā jāievēro vispārīgie cilvēktiesību ierobežošanas nosacījumi. Turklāt sistēmai jābūt veidotai tā, lai tā nepārsniegtu maksimālo ierobežošanas līmeni, kas pieļaujams konkrēti attiecībā uz informācijas atklātību. Cilvēktiesību vispārīgie ierobežošanas nosacījumi ir tā robeža, kuru pārkāpjot cilvēktiesību ierobežojums pārtop par cilvēktiesību esības potenciālu vai reālu apdraudējumu. Pie vispārīgiem ierobežošanas nosacījumiem pieder nosacījums, ka ierobežojuma mērķis nevar būt vērsts uz cilvēktiesību likvidēšanu.

Tas ir minēts Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 30. pantā, Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 5. panta pirmajā daļā un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 17. pantā. Šis nosacījums ir vērsts ne tikai uz to, lai novērstu atklātus legīslatīvos vai prakses noteiktus cilvēktiesību likvidēšanas mēģinājumus, ko var konstatēt, piemēram, vien iepazīstoties ar konkrētās valsts tiesību aktiem, bet arī, lai nepieļautu instrumentālos pasākumus cilvēktiesību likvidēšanai. Proti, tādu rīcību, kuras rezultātā praktiski nav iespējams īstenot legīslatīvi nostiprinātas cilvēktiesības.

Vispārīgs ierobežošanas nosacījums ir arī nosacījums, ka ierobežojums nevar būt vērsts uz valsts sasniegtā vai valstij noteiktā – ar starptautisko cilvēktiesību dokumentu starpniecību, vispāratzīto tiesību principu, vispāratzītas prakses cilvēktiesību īstenošanā – cilvēktiesību aizsardzības līmeņa samazinājumu. Šāds nosacījums izriet no Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas preambulas daļas, kas paredz dalībvalstīm pienākumu “veicināt cilvēktiesību un pamatbrīvību vispārēju cienīšanu un ievērošanu”, Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 2. panta otrās daļas un trešās daļas (b) apakšpunkta, 5. panta otrās daļas, kā arī preambulas daļas, kas paredz, ka dalībvalstīm ir pienākums “sekmēt cilvēktiesību un brīvību vispārēju respektēšanu un ievērošanu”, un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 53. panta, kā arī preambulas daļas, kas atsaucas uz Vispārējo cilvēktiesību deklarāciju. Minētais nosacījums ir vērsts, lai maksimāli iespējamā veidā nodrošinātu cilvēktiesību īstenošanu. Praktiskā nosacījuma izpaušme – aizliegums izmantot kādu tiesību aktu – starptautisku vai nacionālu – kā argumentu iepriekš atzīta cilvēktiesību satura vai iepriekš noteiktu aizsardzības iespēju samazināšanai. Līdz ar to valstīm, ratificējot vai citādi atzīstot starptautiskos cilvēktiesību dokumentus, jārēķinās, ka cilvēktiesību īstenošanā būs jādod priekšroka tām tiesību normām, kas nosaka plašāku cilvēktiesību saturu un lielākas iespējas cilvēktiesību aizsardzībai. Tieši tāpat

valstīm jāreķinās ar to, ka pašu aktivitātes rezultātā radīts nacionālais regulējums var būt par iemeslu, kādēļ jānodrošina arī tāds cilvēktiesību saturs un aizsardzības iespējas, kur valsts ratificētie vai citādi atzītie starptautiskie cilvēktiesību dokumenti nosaka daudz šaurāku saturu un daudz ierobežotākas aizsardzības iespējas. Turklāt, atzīstot noteiktu cilvēktiesību līmeni, valsts turpmāk nevar atteikties no tā turpmākas uzturēšanas.³⁹ Pienākums vismaz uzturēt, ja ne veicināt noteiktu cilvēktiesību līmeni gan neliedz valstij mainīt attiecīgās cilvēktiesības īstenošanas nosacījumus, tomēr šīs izmaiņas nevar būt tādas, kas sašaurina cilvēktiesību saturu, cilvēktiesību īstenošanas apjomu vai arī samazina iespējas aizsargāt cilvēktiesības.

Informācijas atklātības ierobežojumu sistēmai jābūt arī pietiekami konkrētai, paredzamai un atbilstoši gan vispārējiem cilvēktiesību ierobežošanas nosacījumiem, gan arī tam, kas pieļaujams konkrēti attiecībā uz informācijas atklātību. Praktiskā šī nosacījuma izpaušme ir informācijas atklātības ierobežojumu kataloga ietveršana vienā vispārīstā, formas un kvalitātes ziņā atbilstošā tiesību aktā un tādas tiesiskās sistēmas izveide, kas liecinātu, ka informācijas atklātības ierobežojumu katalogs ir veidots sistēmā, un katra konkrētā ierobežojuma nepieciešamība izriet no attiecīgās tiesiskās sistēmas. Līdz ar to ierobežojums, kas nav veidots sistēmā, neatbilst obligāti nodrošināmam cilvēktiesību līmenim.

Analizējot VDK dokumentu pieejamības ierobežojošās normas, jāsecina, ka nav skaidras ierobežojumu sistēmas, ierobežojumi veidoti un īstenoti tā, ka informācijas atklātības aizsardzības līmenis attiecīgo dokumentu sakarā ne tikai neizpilda starptautiskas saistības, bet arī ir pretrunā konstitucionālajām

³⁹ Skat., piemēram, Nowak, Manfred. *U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*. 2nd revised edition. Kehl: N.P. Engel Verlag, 2005, pp. 61–62. Šo jautājumu autore vairāk analizējusi – Jarinovska, Kristīne. *Informācijas atklātības princips un tā galējā robeža: teorijas īstenošana praksē* (promocijas darbs). Rīga: Latvijas Universitāte, 2009.

normām, un ka ierobežojumu sistēma satur nopietnus legistiskos trūkumus.

Galvenais ierobežojumu sistēmas trūkums saistīts ar vienlīdzības un diskriminācijas aizlieguma prasību neievērošanu.

Pirmkārt, VDK dokumenti nav pieejami vienādā veidā neatkarīgi no to turētāja. Lai gan tiem VDK dokumentiem, kas atrodas Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā, nav valsts noslēpuma statusa⁴⁰, tomēr Latvijas Nacionālā arhīva un Satversmes aizsardzības biroja faktiskā rīcība krasi atšķiras. Vienā gadījumā pētniecība ir iespējama, bet otrā pētniecība ir liegta pat speciāli Saeimas paredzētajai un Ministru kabineta izveidotajai LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai. Jāievēro, ka tikai pēc aptuveni divarpus gadu ilgas uzstājības, pieprasot informāciju, lūdzot sniegt skaidrojumu un uzrādīt tiesisko statusu nosakošos dokumentus un diskutējot par valsts noslēpuma statusa noteikšanas neiespējamību dokumentiem, savulaik tieslietu ministra Egila Levita vārdiem izsakoties, kas atklāj galvenās, kaut gan nebūt ne vienīgās okupācijas institūcijai, "kura realizēja okupācijas politiku Latvijā"⁴¹, rīcību, LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija saņēma oficiālu un rakstveida Satversmes aizsardzības biroja 2017. gada 15. marta viedokli, ka nevienam VDK dokumentam nav valsts noslēpuma statusa.

Otrkārt, spriežot pēc publikācijām, vērojama objektīvi un tiesiski nepamatota atšķirīga attieksme pret zinātniekiem un

⁴⁰ Satversmes aizsardzības biroja 2017. gada 15. marta Nr. 5.2-10/17/168, saņemts Latvijas Universitātē 2017. gada 20. martā, reģistrēts ar Nr. LU-A-A18/130 2. punkts, 2. lpp.

⁴¹ Egila Levita (tieslietu ministra) uzstāšanās 5. Saeimas 1994. gada 24. februāra sēdē par likumprojektu *Par totalitārisma seku dokumentāciju un bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības fakta konstatēšanu*" (rudens sesijas dokuments Nr. 259) un likumprojektu *Par bijušās PSRS Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un sadarbības faktu ar to konstatēšanu* (iesniegusi Juridiskā komisija, ziemas sesijas dokuments Nr. 197). Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2402.html

publicistiem. Turklāt arī tādos gadījumos, kad informācija ir kļuvusi zināma ar dažādu publikāciju palīdzību un kad kā informācijas avots norādīts Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs, Satversmes aizsardzības birojs, kā to parāda LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas piemērs, atsaka sniegt attiecīgo informāciju, atrunājoties ar nepieciešamību sargāt fizisko personu datus. Līdz ar to nav iespējams verificēt datus, kas ir svarīgs akadēmiskā godīguma aspekts, lai izmantotu publicēto informāciju turpmākajai pētniecībai. Verifikācijas neiespējamība, piemēram, gadījumos, kad Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra darbinieku sniegtās ziņas zinātniskos forumos un publikācijās uztver caur likuma *Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem*⁴² 29. panta prizmu, kas atbrīvo plašsaziņas līdzekļus no atbildības “par nepatiesu ziņu izplatīšanu, ja tās satur “oficiāli valsts varas un pārvaldes institūciju dokumenti, politisko un sabiedrisko organizāciju paziņojumi” un “amatpersonu publikācijas”. Lai gan akadēmiskais godīgums paredz nepieciešamību akadēmiskajā un zinātniskajā darbībā pārbaudīt ziņu atbilstību, tomēr, neesot iespējai verificēt datus, atliek paļauties uz amatpersonu goda prātu, kā arī zināšanām un prasmēm atklāt citiem nepieejamo VDK dokumentu saturu. Rezultātā akadēmiskā un zinātniskā grāda iegūšana kļūst aptrīdama. Zinātniskās darbības likuma 11. panta pirmā daļa paredz: “Doktora zinātnisko grādu personai piešķir pēc sekmīgas promocijas darba aizstāvēšanas Promocijas padomē.” Savukārt šī panta otrā daļa nosaka, ka promocijas darbs ir tas, kas apliecina zinātniskā grāda pretendenta spēju patstāvīgi veikt oriģinālu zinātnisku pētījumu un patstāvīgi zinātniskajai darbībai nepieciešamās prasmes, tai skaitā arī spēju “patstāvīgi analizēt iegūtos rezultātus un izdarīt tiem atbilstošus secinājumus”. Katrs konkrētais maldības gadījums vērtējams

⁴² Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem: Latvijas Republikas Augstākās Padomes likums, *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 5/6, 1991, 14. februāris.

atsevišķi, tomēr, atklājoties, piemēram, ka promocijas darba oriģinalitāte balstīta galvenokārt uz īstenībai neatbilstošām ziņām, pamatoti spriest ne tikai par konkrēto zinātniskā grāda piešķiršanas gadījumu, bet arī par promocijas procesā iesaistīto personu atbildību.

Treškārt, vērtējot ierobežojumu sistēmu, jāņem vērā, ka VDK dokumentu pieejamībā vērojama diskriminējoša attieksme arī pēc tā, ko šī informācija atklāj. Līdz šim salīdzinoši lielākais informācijas apjoms bija saistīts ar PSRS okupācijas veikto represiju, kuru veikšanā būtisku lomu ieņēma VDK un tās vēsturiskās formācijas, upuri, konkrēti atklājot personas, kas bijušas pakļautas deportācijām, kriminālvajāšanai, kā arī būtiskiem privātautonomijas ierobežojumiem. Tajā pašā laikā, un ne bez likumdevēja piekāpības konkrētajā jautājumā ziņas par personām, kas tieši vai netieši atbildīgas par represiju īstenošanu, faktiski bauda salīdzinoši lielāku aizsardzības līmeni. Satversmes ievada 3. rindkopas un starptautisko cilvēktiesību kontekstā pēdējie grozījumi likumā *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu*, kas veikti vairākās normās, rada pamatotas šaubas par to atbilstību konstitūcijai un starptautiski publiskajām saistībām. Proti, likuma 9. panta pirmā *prim* daļa paredz: “Valsts drošības iestādēm valsts drošības interesēs ir tiesības neizpaust iegūto un tās rīcībā esošo informāciju par VDK darbiniekiem un informatoriem.” Šāda saturiski nenoteikta klauzula, nepiesaucot un tātad arī tieši neparedzot valsts noslēpuma statusa noteikšanu, uzskatāma par tādu, kuras piemērošana nav iepriekš paredzama un kas, ievērojot tiesu praksi, kā arī Satversmes tiesas praksi, faktiski nebūs pakļauta tiesas kontrolei. Likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* 12. panta piektā daļa, kas arī ietverta pēdējo grozījumu rezultātā, paredz:

“(5) Persona, kura VDK dokumentos esošo informāciju ieguvusi šā panta trešajā un ceturtajā daļā noteiktajā kārtībā, nedrīkst izpaust informāciju par konkrētajiem VDK informatoriem.”

Trešajā daļā minētā persona ir tāda, kurai ir politiski represētās personas statuss un kas tātad ieguvusi informāciju par personām, kuras bijušas atbildības par šīm politiskajām represijām. Savukārt ceturtajā daļā minētā persona ir tāda, “kurai ir pierādījumi, ka tā ideoloģisku motīvu dēļ tika vajāta, ievietota brīvības atņemšanas iestādēs vai piespiedu kārtā ievietota iestādēs, kur šai personai tika piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi”. Tātad arī viņai dotā informācija saturēs ziņas par personām, kuru dēļ attiecīgā persona bijusi pakļauta *represīvajai psihiatrijai*.

Imunizācija pret totalitārisma tendencēm nav iespējama bez konkrētības gan atspoguļojot “svešo varu upurus”, gan arī “komunistisko un nacistisko totalitāro režīmu un to noziegumus”. PSRS okupācijas varas propaganda ilgstoši un būtiski izkropļojusi Latvijas vēsturi, kā arī to personu rīcību un motivāciju, kas “neatzina okupācijas režīmus”, kas “pretojās tiem” un kam pateicoties atgūta Latvijas Republikas neatkarība. Izkropļojumi radījuši vairākām paaudzēm Latvijā un trimdā šaubas un neuzticību daudzos Latvijai svarīgos vēstures jautājumos. Tāpat tās rada šaubas un neuzticību katram, kas dzīvojis PSRS okupētajā Latvijas teritorijā. Ja Satversmes ievadā pausto pakļauj kritikai tikai tāpēc, ka nav pieejama informācija par PSRS okupāciju, VDK lomu šīs okupācijas īstenošanā, personu iesaisti okupācijas īstenošanai un varas saglabāšanai gandrīz piecdesmit gadu garumā, rada valstisku ievainojamību. Ievērojot minēto, VDK dokumentu tāpat kā visu PSRS okupācijas laika liecību atklātībai dodama priekšroka par interesi rūpēties par atsevišķu personu privāto dzīvi, sevišķi izceļot rūpes par personām, kas bauda sabiedrības atzinību, tomēr reizē nesniedzot pat LPSR VDK aģentūras kartotēkā iekļauto ziņu statistisku analīzi. Ievērojot Amerikas Savienoto Valstu pieredzi, publicējot tiešsaistē Centrālās izlūkošanas pārvaldes un Federālā izmeklēšanas biroja dokumentus,

un salīdzinot to ar LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas gūto, piemēram, organizējot zinātnisko diskusiju par sadarbību ar VDK un aicinot sabiedrībā atzītas personības kā Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi, bijušo Latvijas Universitātes rektoru Ivar Lāci,⁴³ secināms, ka atklātība vairo izpratni, sniedz vērtīgu atbalstu pētniecībā un rada faktos pamatotu nosodījumu PSRS okupācijai un mācību nākotnei.

Informācijas atklātības efektīva aizsardzības sistēma

Kā nākamais valsts pienākums attiecībā uz informācijas atklātības nodrošināšanu minams pienākums izveidot sistēmu, kas nodrošina informācijas atklātības aizsardzību, kas savukārt ietver arī pienākumu nepamatota aizskāruma gadījumā nodrošināt efektīvu kaitējuma novēršanu un zaudējumu atlīdzību, kā arī veikt nepieciešamo, lai līdzīgi aizskārumi nākotnē neatkārtotos.⁴⁴ Šādu valsts pienākumu apstiprina Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 8. pants, Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 2. pants un Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants. Informācijas atklātības aizsardzība kā minimums ir nodrošināma tiesas ceļā, ko normālā situācijā uzskata par efektīvāko tiesību aizsardzības veidu.⁴⁵ Turklāt Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 2. panta trešās daļas (b) apakšpunkts norāda uz valsts pienākumu "veicināt aizsardzības

⁴³ Starptautiskā konference "LIELAIS BRĀLIS TEVI VĒRO: VDK un tās piesegstruktūras", 13. augusts. Pieejams:

<https://www.youtube.com/watch?v=vDsalpjVpE8>

⁴⁴ "Saskaņā ar konvencijas 2. panta trešās daļas (a) [apakšpunktu] valstij ir pienākums nodrošināt autoram efektīvu atlīdzību, ieskaitot atbilstošu kompensāciju. Valstij ir arī pienākums novērst līdzīgus pārkāpumus nākotnē," *Victor Ivan Majuwana Kankanamge v. Sri Lanka*, Human Rights Committee, Communication No. 909/2000, views of 27 July 2004, § 11, [K. J. tulkojums no angļu val.].

⁴⁵ Skat. vairāk Nowak, Manfred. *U.N. Convention on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2nd revised edition. Kehl: N.P. Engel, 2005, pp. 63–64.

iespējas tiesā”, tātad arvien palielināt tiesas ceļā aizsargājamo no attiecīgās cilvēktiesības izrietošo un ar to saistīto tiesību apjomu.⁴⁶ Tomēr atslēgvārds jautājumā par cilvēktiesību aizsardzību ir “efektivitāte”. Tas nozīmē, ka arī tad, ja valsts nodrošina, ka informācijas atklātības jautājumus skata tiesa, bet nenodrošina, ka tiesas darbs ir efektīvs attiecīgās pamatbrīvības aizsardzības veids, valsts nebūs izpildījusi pienākumu nodrošināt informācijas atklātības īstenošanu.⁴⁷ Ņemot vērā informācijas atklātības raksturu un īpašo nozīmi demokrātijas veicināšanā, aizsardzības iespēju īstenošanai jārada ātrs, kvalitatīvs un vairākkārtīgas kontroles iespējai pakļauts process. Informācijas aprīte nedrīkst nokļūt ķīlnieces lomā vairākus gadus gariem aizsardzības pasākumiem.⁴⁸ Tieši tāpat ir svarīgi, lai

⁴⁶ Skat. vairāk Nowak, M. *U.N. Convention on Civil and Political Rights: CCRP Commentary*, 2nd revised edition, Kehl, N.P. Engel, 2005, p. 64.

⁴⁷ “13. pantā paredzētajai atlīdzībai jābūt efektīvai kā praktiski, tā arī likumā, proti, tās piemērošana nevar būt nepamatoti kavēta ar atbildētājas valsts institūciju rīcību vai bezdarbību (skat. Aksoy judgment cited above, p. 2286, § 95; the Aydın v. Turkey judgment of 25 September 1997, *Reports* 1997-VI, pp. 1895–96, § 103; and the Kaya v. Turkey judgment of 19 February 1998, *Reports* 1998-I, pp. 329–30, § 106),” *Çakici v. Turkey* [GC], no. 23657/94, § 112, ECHR 1999-IV, [K. J. tulkojums no angļu val.].

⁴⁸ Šāds secinājums izriet, piemēram, no Eiropas Cilvēktiesību tiesas konsekventas judikatūras līdzīgos jautājumos. Skat.: “Tiesa atkārtu, ka dalībvalstīm ir jāveido tiesiskā sistēmā tā, lai katram, nosakot to civilās tiesības un pienākumus, tiesas nodrošinātu tiesības uz gala nolēmumu saprātīgā termiņā (skat. see *Caillot v. France*, no. 36932/97, § 27, 4 June 1999, unreported),” *Frydlander v. France* [GC], no. 30979/96, § 45, ECHR 2000-VII, [K. J. tulkojums no angļu val.]. Skat. arī *Kenedi v. Hungary*, no. 31475/05, § 35–39, 45, ECHR, judgement of 26 May 2009, kur Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka tiesību uz informācijas pieejamību aizsardzības nenodrošināšana saprātīgā termiņā reizē ir gan tiesību uz taisnīgu tiesu, gan tiesību uz informācijas pieejamību pārkāpums. Turklāt termiņa, kādā īstenota tiesību aizsardzība, noteikšanā iekļaujams ne tikai laiks, kas jāgaida līdz gala nolēmuma taisīšanai, bet arī laiks, kas bijis nepieciešams gala nolēmuma izpildes nodrošināšanai.

būtu pārliecība, ka kļūdu iespējamība⁴⁹ tik svarīgas demokrātijai pamatbrīvības aizsardzības procesā ir samazināta līdz minimumam.

Atsevišķi informācijas atklātības aspekti var būt par pamatu arī citu pasākumu veikšanai, piemēram, specializētas institūcijas izveidei, lai tādējādi nodrošinātu preventīvu informācijas atklātības aizsardzību, bet pārkāpuma rezultātā veiktu nepieciešamos pasākumus, lai nodrošinātu personas atjaunošanu tiesībās. Tomēr viss, kas attiecas uz minimuma pārsniegšanu un papildu informācijas atklātības aizsardzības veicinošu pasākumu veikšanu, ir valsts ziņā tikmēr, kamēr valsts rīcību var uzskatīt par cilvēktiesību vispārējas cienīšanas un ievērošanas veicinošu, tātad vismaz cilvēktiesību līmeni nepazeminošu rīcību.

Informācijas atklātībai radītā aizsardzības sistēma ir neefektīva, turklāt neatbilst vairākām starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos izvirzītajām prasībām, ko visspilgtāk raksturo administratīvo tiesu noslodze un apelācijas iespēju liegšana ar informācijas atklātību saistītajos jautājumos. VDK dokumentu sakarā aizsardzības sistēma ir vēl neefektīvāka. To vislabāk raksturo valsts drošības iestāžu rīcība, piemēram, nepamatoti un patvaļīgi pārņemot Latvijas Policijas akadēmijai nodotās bibliotēkas vienības savā rīcībā vai pārceļot to rīcībā esošos dokumentus telpās, kur pētniecība nav iespējama. Gadījumā, kā tas ir ar LPSR VDK zinātniskās izpētes komisiju, nav iespējams pat izmantot tiesas aizsardzību, jo kā Ministru kabineta dibinātajai institūcijai tiesiski strīdi ir risināmi hierarhiskā kārtībā. Proti, komisija nav arī privātpersona Informācijas atklātības likuma izpratē. Atšķirīga tiesiskā situācija būtu gadījumā, ja komisija būtu Latvijas Universitātes patstāvīga struktūrvienība, nevis nodota tās

⁴⁹ "Iespējamība noteikti pastāv, ka augstākai vai augstākajai tiesai noteiktos apstākļu jānodrošina atbildība par sākotnējo konvencijas normu pārkāpumu (..)'' *Cubber v. Belgium*, no. 9186/80, ECHR, judgement of 26 October 1984, Series A no. 86, § 33, [K. J. tulkojums no angļu val.].

administrēšanai Ministru kabineta dibināta institūcija vai arī patstāvīga zinātniska institūcija.

Nosacījumi valsts dalībai brīvā informācijas aprītē

Kā pēdējais, tomēr ne mazāk svarīgākais valsts pienākums informācijas atklātības nodrošināšanai ir saistīts ar valsts dalību brīvā informācijas aprītē, tai skaitā publiskas informācijas pieejamības nodrošināšana sabiedrībai un atsevišķai personai. Tā kā valsts varas īstenotāji nav apveltīti ar brīvu gribu, to dalības brīvā informācijas aprītē gadījumus un nosacījumus jānostiprina valsts tiesiskajā sistēmā. Līdz ar to visi brīvas informācijas aprites jautājumi saistībā ar valsts dalību tajā jābūt atbilstošā kārtībā noregulētiem. Jo sevišķi valstij jānodrošina, ka informācijas atklātības ierobežojumu sistēma vienlīdz attieksies kā pret privātpersonām, tā arī valsts varas īstenotājiem. Turklāt, ievērojot to, ka mūsdienu demokrātiskā valstī valsts varas īstenošanas rezultātā valsts varas īstenotāju rokās nonāk liels informācijas daudzums, valstij jārada arī pašregulējošs mehānisms, kas novērstu ļaunprātīgu rīcību informācijas aprītē. Visbeidzot, tā kā valstij noteiktos gadījumos jānodrošina publiskas informācijas pieejamība, valstij jādara publiski zināmi un tiesiski nostiprināti nosacījumi attiecīgas informācijas saņemšanai.

Vienlīdzīgas attieksmes nosacījums informācijas aprītē pret privātpersonu un valsts varas īstenotāju izriet no starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos ietvertām cilvēktiesībām – tiesībām uz vienlīdzīgu attieksmi un diskriminācijas aizliegumu (Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 1. un 7. pants, Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 26. pants, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pants). Vienlīdzīgas attieksmes esība informācijas atklātības ierobežojumu sistēmā ir liecība tam, ka ierobežojumu sistēma pamatota ar īstiem un demokrātiskā valstī nepieciešamiem apsvērumiem. Piemēram, ja kādas informācijas aprīte ir ierobežota, tā šādu statusu saglabā gan

pret privātpersonu, gan arī pret valsts varas īstenotāju. Atšķirība var būt vērojama šādas informācijas aprites nosacījumos, tomēr, lai arī atšķirīgiem, nosacījumiem jābūt vienlīdz nepieciešamiem, vienlīdz attaisnojamiem un vienlīdz atbildību, kas rodas no dalības ierobežotas informācijas aprītē, uzliekošiem.

Tas, kādiem jābūt pašregulējošiem mehānismiem, lai novērstu valsts varas īstenotāja ļaunprātīgu rīcību, kā arī regulējums par valsts pienākumu nodrošināt publisku informāciju ir atkarīgs no konkrētās tiesiskās sistēmas. Šajos jautājumos valsts saglabā samērā lielu rīcības brīvību, kas nozīmē, ka informācijas atklātības kodola aprises attiecībā uz šiem jautājumiem ir joprojām nepietiekami iezīmētas. Tas, kas ierobežo valsts rīcību, ir pienākums nodrošināt, ka gan pašregulējošais mehānisms, gan arī regulējums par valsts pienākumu nodrošināt informāciju ir tiesisks, efektīvs un valsts sasniegto cilvēktiesību aizsardzības līmeni nepazeminošs.

Iepriekšējā analīze uzskatāmi parāda, ka šā brīža tiesiskais regulējums radījis ir tādus valsts dalības brīvā informācijas aprītē nosacījumus, kas rada nevienlīdzīgu un diskriminējošu situāciju. Turklāt, neesot efektīvam aizsardzības mehānismam, nevienlīdzības un diskriminācijas līmenis arvien palielinās. Likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* nepieciešamību noteica divi apsvērumi – noziegumu atklāšana un PSRS okupācijas seku analīze un iespējamā to novēršana. Sadarbības ar VDK apzināšana un novērtēšana faktiski kalpo kā vienam, tā arī otram apsvērumam. Ievērojot to, ka sadarbības ar VDK pārbaudes lietas, vadoties pēc Jura Stukāna pētījumu rezultātiem, nav vērstas uz noziegumu atklāšanu, bet par jauniem kriminālprocesiem, kas saistīti ar sadarbību ar VDK, kopš LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas izveides nav publiski pieejamu ziņu, uzskatāms, ka šobrīd faktiski aktuāls likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* esības apsvērumi ir PSRS okupācijas seku

analīze un iespējamā to novēršana. Līdz ar to turpmākā ekskluzivitāte VDK dokumentu pieejamībā pārsniedz valsts iesaistes robežas jautājumos, ko tradicionāli risina ar augstskolu, zinātnisko institūciju un plašsaziņas līdzekļu palīdzību.

Valsts pienākumi VDK dokumentu nodrošināšanā – vides priekšnosacījumi

Labvēlīga vide informācijas atklātības īstenošanai konkrētajā valstī ir gan nepieciešams nosacījums, lai informācijas atklātības īstenošana būtu pietiekami efektīva, gan valsts gribas esības apliecinājums virzībai uz atklātību un demokrātijas vērtību orientāciju. Tādu faktoru ietekme uz informācijas atklātību: 1) valsts politiskā iekārta, 2) valsts labklājības līmenis, 3) valsts virzība uz zinātnes un inovāciju attīstību, 4) publiski pieejamās informācijas kvalitāte – izmantojama informācijas atklātības īstenošanai radītas vides labvēlīguma novērtēšanā.

VDK dokumentu atklātībai radītā un nepieciešamā vide būs atspoguļota tikai pēdējo divu faktoru kontekstā.

Valsts virzība uz zinātnes un inovāciju attīstību

Tā kā informācijas atklātības īstenošana atkarīga no tehniskiem līdzekļiem, to esība un daudzveidības iespējamība nosaka informācijas atklātības ieviešanas un uzturēšanas efektivitāti.⁵⁰ Informācijas apriti – saturisko bagātību, precizitāti, nepārtrauktību, drošumu un ātrumu – ietekmē vairāki apstākļi. Attīstīta infrastruktūra, publiskas informācijas resursu pieejamība, informācijas tehnoloģiju daudzveidība un pieejamība, zināšanu un prasmju esība rīcībai ar informācijas resursiem un to pārneses

⁵⁰ Martin, Robert, Feldman, Estelle. *Access to Information in Developing Countries* (working paper). Berlin: Transparency International, 1998, chapter 4.

līdzekļiem ir tas, kas nodrošina informācijas atklātības īstenošanas iespēju attīstību un pilnveidi. Tādēļ informācijas atklātības iespēju attīstība un pilnveide atkarīga no valsts virzības uz zinātnes un inovāciju attīstību.⁵¹

Iepriekš minētajam par apstiprinājumu kalpo tiesību uz publiskas informācijas pieejamību izplatības vēsture, jo sevišķi straujie izplatības tempi pēdējos divdesmit gados, kas laika ziņā sakrīt ar interneta resursu piekļuves plašu izplatību un informācijas tehnoloģiju attīstību un to pieejamību. Atšķirībā no pirmajiem diviem vides faktoriem – valsts politikās iekārtas un valsts labklājības līmeņa – valsts virzība uz zinātnes un inovāciju attīstību, lai arī ir saistīta ar valsts gribas esību, tomēr publiskas informācijas pieejamība, kas ir šādas virzības rezultāts, var arī nebūt saistīta ar valsts gribu un pat būt pretēja valsts gribai. Tā var būt saistīta arī ar neizbēgamību, ko nosaka privātpersonu iespēju palielināšanās informācijas aprītē, pateicoties interneta un informācijas tehnoloģiju pieejamībai, un pat valsts varas īstenošanu pārspēšana šādās iespējās. Šāda neizbēgamība pieņemta kā fakts, tādēļ arī valstis, kas līdz šim bijušas noturīgas slepenības tradīcijas ievērotājas, bija spiestas pieņemt normatīvos aktus, kas, pirmkārt, konstatē minēto faktu, reizē atzīstot arī tiesības uz publiskas informācijas pieejamību, un, otrkārt, kā kompensējošu pasākumu valsts “labvēlībai”, atzīstot *post factum* tiesības uz publiskas informācijas pieejamību, nosakot iespējamus ierobežojumus pastāvošajai praksei.

Lai gan zinātnei un inovācijām ir liela loma informācijas atklātības īstenošanā, tomēr tas vien, ka arī 18. gadsimtā Zviedrijas

⁵¹ Atsevišķi autori norādi uz to, ka pastāv arī atgriezeniskā saite, proti, informācijas atklātība var kalpot kā līdzeklis zinātnes un inovāciju attīstībai, un tā rezultātā arī valsts ekonomiskajai izaugsmei. Piemēram, attiecībā uz Amerikas Savienoto Valstu izaugsmi skat. Podesta, John. “Need to Know: Governing in Secret”, *The War on Our Freedoms: Civil Liberties in an Age of Terrorism*, Richard C. Leone, Gregory Anrig, Jr. (eds.). New York: BBS PublicAffairs, 2003, pp. 220–236.

Karalistē bija iespējama informācijas atklātības ieviešana un plaša publiskas informācijas pieejamības nodrošināšana, nozīmē vien to, ka sarežģījumi informācijas aprites tehniskajā nodrošināšanā nav iemesls ierobežot publiskas informācijas apriti. Ja ar 18. gadsimta tehniskajiem līdzekļiem bija iespējams nodrošināt publiskas informācijas pieejamību, tad 21. gadsimtā publiskas informācijas pieejamības nodrošināšana ir iespējama arī tad, ja būtu pieejami visniecīgākie šajā gadsimtā pieejamie informācijas apriti nodrošinošie tehniskie līdzekļi. Tas nozīmē, ka publiskai informācijai, kuras pieejamības nodrošināšana nav radījusi sarežģījumus pieejamības nodrošināšanai 18. gadsimtā, būtu jābūt pieejamai arī 21. gadsimtā.

Likuma *Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu* otrā daļa vispilgtāk raksturo valsts gribu nodrošināt draudzīgu vidi valstiski svarīgu jautājumu izziņāšanā ar zinātnes un inovāciju palīdzību: Tā nosaka:

“Totalitārisma seku dokumentēšanas centram aizliegts nosūtīt VDK dokumentu kopijas un informāciju par tiem, kā arī to saturu izklāstu ar automātisko telesakaru (telefona, telefaksa un citu telesakaru iekārtu) palīdzību.”

Minētā norma veidota ar izpratni par VDK dokumentiem kā it kā valsts noslēpumu, tomēr, kā jau iepriekš minēts, šāda izpratne neatbilst aktuālajam konstitucionālajam regulējumam. Turklāt šāda veida ierobežojums izprast arī tādējādi, ka ļauj atbilstoši Ministru kabineta 1995. gada 13. jūnija noteikumu Nr. 151 5. punktam pieprasīt samaksu par veikto dokumentu par iespējamo sadarbību ar Valsts drošības komiteju meklēšanu un to sagatavošanu izsniegšanai. LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai nav ziņu maksas pieprasīšanas gadījumiem.

Otrs spilgts valsts gribas virzībai uz zinātni un inovācijām VDK dokumentu kontekstā apliecinājums ir finansējuma apjoms

vēstures, sevišķi ar PSRS okupāciju saistīto jautājumu pētniecībai un tās popularizēšanai.

Publiski pieejamās informācijas kvalitāte

Informācijas atklātības vērtība ir pieejamās informācijas kvalitātē – uzticamībā un saprotamībā.⁵² Valsts varā gan nav nodrošināt visas aprītē esošās informācijas kvalitāti. Ņemot vērā starp vārda brīvību un informācijas atklātību pastāvošās savstarpējās ietekmes un atkarības attiecības, informācijas aprites ierobežošana tieši tāpat kā vārda brīvības ierobežošana, pamatojoties uz tās kvalitātes izpausmēm, varētu būt vērtējama kā cenzūra. Savukārt cenzūra ir aizliegta.⁵³ Tātad varas iespējas nodrošināt kvalitātīvu

⁵² Martin, Robert, Feldman, Estelle. *Access to Information in Developing Countries* (working paper). Berlin: Transparency International, 1998, chapter 4.

⁵³ Lai gan cenzūra ir vārda brīvības ierobežojums, tomēr tās izpausme un vērtējums apspriešanās demokrātijā ir tik kvalitatīvi atšķirīgs no citiem vārda brīvības ierobežojumiem, arī leģitīmiem, ka juridiskas precizitātes labad jēdzienu ‘cenzūra’ jānošķir no jēdziena ‘vārda brīvības ierobežojums’, izvairoties no šo jēdzienu savstarpējas aizstāšanas. Skat. vairāk par apsvērumiem Jayawickrama, Nihal. *The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 697–698.

Iepazīstoties ar visai plašo literatūru jautājumā par cenzūru, var konstatēt, pirmkārt, to, ka jēdzienam ‘cenzūra’ ir gan šaurākā (juridiskā), gan arī plašākā nozīme garazinātņu ietvaros. Pirmajā gadījumā ar to saprot valsts autorizētu rīcību, kuras rezultātā daļa vai visa vārda brīvības izpausme (parasti – autora darbs) kļūst nepieejama vai tās pieejamība ir vērā ņemami ierobežota vai arī daļas vai visas vārda brīvības izpausmes pieejamība atkarīga no tā, vai būs veiktas norādītās izmaiņas vai nē. Šādā veidā cenzūra aprakstīta, piemēram, Williams, Alan. *The Police of Paris. 1718–1789*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1979, pp. 212–221. Otrajā gadījumā ar to saprot gan izdevēja redakcionālu politiku, gan autora darba pieejamības liegšanu nepilngadīgajiem, gan autora darba citādu traktēšanu, kas var izpausties nosaukuma maiņā, atsevišķu vārdu aizstāšanā ar citiem vai izmaiņas notikumu norises vietā, gan kritiku bez tiešas vai netiešas valsts autorizācijas, gan pat propagandu. Šādā veidā cenzūra aprakstīta, piemēram, Rubsamen, Walter H. *Political and Ideological Censorship of Opera*,

informācijas apriti ir visai ierobežotas un saistāmas galvenokārt ar pašas radītu informāciju un izglītojošiem pasākumiem, kas vērsti uz kvalitatīvas informācijas pieejamības vairošanu.

Kā publiskas informācijas daļas radītājam valstij jānodrošina radītās publiskās informācijas uzticamību un saprotamību. Tā kā valsts rīcība nav brīvas gribas vadīta, tās rīcības pamatā ir objektīvi nosakāmi kritēriji. Tas attiecas arī uz valsts radītas publiskās informācijas kvalitāti. Kvalitāte ir objektīvi nosakāma. Apspriešanās demokrātijā publiskas informācijas kvalitāti nosaka tās radīšanas procesa atbilstība konkrētai valsts tiesiskajai sistēmai. Šādā veidā, lai arī publiskas informācijas saturs joprojām pakļauts subjektīvam faktoram, kas izriet no apstākļa, ka tās radītājs ir cilvēks, tādēļ publiska informācija kvalitatīvi var atšķirties, ievērojot atšķirības tās radītāja zināšanās, prasmēs un pieredzē, tomēr kvalitatīvās atšķirības neietekmē publiskas informācijas kvalitāti, ja vien tie atbilst tiesiskajā sistēmā noteiktajiem. Tomēr, lai pēc iespējas mazinātu arī šīs kvalitatīvās atšķirības, laikmetīgas, demokrātisko vērtību orientētas valstis izvēlas savā tiesiskajā sistēmā iekļaut arī jaunākās jurisprudences atziņas un metodes kvalitatīvas publiskas informācijas radīšanai, kas tuvina publiskas informācijas radītāju zināšanās, prasmēs un pieredzē attiecīgās informācijas kvalitatīvākai izstrādei.

Izplatītākā jurisprudences piedāvātā metode publiskas informācijas kvalitatīvo atšķirību mazināšanai ir tās uzkrāšana, sistematizēšana un izveidotās informācijas sistēmas pieejamības nodrošināšana publiskas informācijas radītājiem. Šī metode efektīvi

reprinted from the Papers of the American Musicological Society, Annual Meeting, 1941, pp. 30–42.

Īsumā cenzūru var raksturot kā valsts izveidotu sistēmu, kuras mērķis ir ar vai bez pamata uzspiest netīkama viedokļa paušanu tā vietā, ko bija iecerēts paust. Skat. vairāk Mill, James. "Liberty of the Press", *Essays on Government Jurisprudence Liberty of the Press and Law of Nations: Written for the Supplement to the Encyclopaedia Britannica*, facsimile edition [1825]. Fairfield, New Jersey: A.M. Kelley, Publishers, 1986, p. 24.

mazina atšķirības, kas var rasties starp iepriekšējās publiskās informācijas radītājiem un aktuālās publiskās informācijas radītāju, ievērojot atšķirīgās zināšanas un pieredzi, jo pastāv iespēja iepazīt praktisku zināšanu, prasmju un pieredzes izpausmi, salīdzināt un pat pilnveidot to.

Bibliotēka ir viena no visizplatītākajiem un tradicionālākajiem daudzveidīgas un saturiski bagātas publiskas informācijas uzkrāšanas, sistematizācijas un publiskas pieejamības nodrošināšanas veidiem. Turklāt līdztekus augstskolām un citām izglītības institūcijām bibliotēku vēsturiski uzskata arī par zināšanu aprites vietu.⁵⁴ Tādēļ bibliotēku sniegto pakalpojumu pieejamība un daudzveidība, kā arī to piedāvāto krājumu saturiskā ietilpība ir tas, pēc kā var spriest, vai ir radīti vismaz elementāri priekšnosacījumi publiski pieejamās informācijas kvalitātes nodrošināšanai valstī. Savukārt par minēto var spriest pēc finansējuma apjoma un pēc tā, vai un ko dara, lai padarītu bibliotēku pakalpojumus pieejamākus un lai mazinātu personas mantiskā stāvokļa ietekmi uz iespējām izmantot šos pakalpojumus.⁵⁵ Līdzīga loma publiskas informācijas uzkrāšanā, sistematizācijā un publiskas pieejamības nodrošināšanā ir arī arhīviem. Turklāt arī arhīvu sniegto pakalpojumu kvalitāte un pieejamība vērtējama strikti saistībā ar saņemto finansējumu, kas Latvijas gadījumā acīmredzami ir nepietiekams minimālo funkciju un pārvaldes uzdevumu veikšanai.

VDK dokumentu kontekstā ieguldījumu publiskas informācijas saturiskā pieejamībā sniedz arī augstskolas un zinātniskās institūcijas, veicot kvalitatīvu svarīgu un aktuālu

⁵⁴ Melody, William. "Electronic Networks, Social Relations and the Changing Structure of Knowledge", *Communication Theory Today*, David J. Crowley and David Mitchell (eds.). Stanford, California: Stanford University Press, 1994, p. 271.

⁵⁵ Par nelabvēlīgām sociālām sekām, ko rada informācijas tehnoloģiju izmantošana bibliotēku pakalpojumu nodrošināšanā, skat., piemēram, Melody, William. "Electronic Networks, Social Relations and the Changing Structure of Knowledge", *Communication Theory Today*, David J. Crowley and David Mitchell (eds.). Stanford, California: Stanford University Press, 1994, p. 269.

jautājumu izpēti, kas savukārt ļauj secinājumus popularizēt un izplatīt tālāk publicistiem. LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas darbs atklāj, ka apjomīga zinātniska izpēte salīdzinoši īsā termiņā prasa ne tikai atbilstošu finansiālu, bet arī VDK dokumentu un to analīzei nepieciešamo resursu turētāju atbalstu. Resursu koncentrācija un Ministru kabineta noteikta kompetence LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas gadījumā ļāva efektīvāk organizēt ar pētniecību saistītos jautājumos, panākot risinājums, kas, piemēram, Latvijas Nacionālā arhīva gadījumā vēlāk attiecināti arī citiem vēstures pētniekiem un interesentiem. Ievērojot minēto, arī pēc LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijai uzdotā paveikšanas būtu apsverama iespēja koncentrēt 20. gadsimta publiskās atmiņas pētniecību vienuviet, izmantojot un pilnveidojot zinātniskās prakses.

Noslēgums

Zinātnieki jau 2015. gada martā ir publiski pauduši atbalstu pilnīgai VDK dokumentu atklātībai un nodošanai Latvijas Nacionālajā arhīvā, ievērojot arī arhīvu zinātnē svarīgo provenances principu, negrozot un neredīgējot šo dokumentu saturu, kā arī nemainot šo viedokli 2017. gada novembrī, visi komisijas pētījumi liecina, ka sadarbība ar VDK pieprasa milzīgu sabiedrības kopdarbu, lai atklātu patiesos sadarbības apmērus un lai varētu izpildīt Satversmes ievadā noteikto apņemšanos nosodīt PSRS okupācijas sistēmu, pieminēt okupācijas varas upurus un tos, kuru pašizliedzība ļāvusi tomēr atjaunot Latvijas Republikas neatkarību.

Dr. iur. Kristīne Jarinovska

LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas priekšsēdētāja vietniece
juridiskās zinātnes jautājumos, kristine.jarinovska@lu.lv, 29777788